ЮРКА ТУРОНАК

ПАМЯЦІ БРАНІСЛАВА ТУРОНКА

БЕЛАРУСКІ ІНСТЫТУТ НАВУКІ Й МАСТАЦТВА

НЮ ЁРК 1990 ВАРШАВА

© Інтэрнэт-версія: Kamunikat.org 2011

Друкаваў Мікола Прускі
U.S.A.





Браніслаў Туронак, 1938 год.

Branisłaŭ **Turonak** was a prominent figure in the Byelorussian political movement in Vilnia in the 1920s and this biographical essay is an important information source for all those interested in modern Byelorussian history.

The Turonak family originates in the village of Dzianisy, near the town of Novy Pahost in northwestern Byelorussia. Branisłaŭ's great-grand father left his native village in the mid-19th century. From that time on the family constantly moved from place to place. Branisłaŭ's father, Sciapan Turonak, was born in 1860. Around the year 1890, he married Kanstancia Barkovska, a girl from a neighboring village. Sciapan did not have his own land, so he worked on a rented farm in Ianopal and later in Jackoŭščyna, in the Dzisna region. Sciapan and Kanstancia had eight children.

Branisłaŭ Turonak was born on June 10, 1896 in Piestuny. He was baptized in the Catholic church in Novy Pahost and received his elementary education in a six-year grammar school, a "narodnaje vuchylischa". Thanks to the support of his father's brother, who was a priest, Branisłaŭ was able to continue his education in an academic secondary school, a gymnazium, in Vilnia. During World War I, the school was evacuated to Iaroslav, inland Russia, where Turonak received his diploma.

During his school years in Vilnia, Turonak learned about the Byelorussian national revival. The atmosphere of political and social instability following the revolution of 1905 made young students particularly eager to absorb new ideas. However, the crucial factor in the formation of Turonak's national awareness was his personal acquaintace with Father Adam Stankevich, a Catholic priest who was active in the Byelorussian national movement.

After Turonak's return to the Dzisna territory in 1917, he worked on the creation of the Byelorussian educational system. In October of 1917, he began his studies at the Law Faculty of the University of Kharkov, interrupted a few months later by the Bolshevik revolution. Turonak returned home and for two years worked as a country teacher. During the year 1919, the Dzisna territory was a scene of constant battles between the Bolsheviks and Polish troops. Turonak joined a local guerrilla group, the so-called "Green Army" which attempted to protect the population from the looting invaders.

© PDF: Kamunikat.org 2011
© Інтэрнэт-версія: Kamunikat.org 2011

In July of 1919, Branisłaŭ illegally crossed the Polish-Bolshevik front line and reached Vilnia. He enrolled in a month-long course for Byelorussian teachers as preparation for further education. In autumn of the same year, the Polish authorities opened the University of Vilnia. In September, Turonak matriculated in the medical faculty, one of the first students in the newly-restored university. His student identification card bears number zero-zero-six.

Turonak's financial situation was not good. His family could not support him adequately and he had to eke out an income with tutoring. Nonetheless, he became an active member of the Byelorussian Student Union which was established in December of 1921. He was the editor-in-chief of the student magazine "Naš šlach" (Our Path). The magazine received financial support from the leader of the Christian Democratic Party — and Turonak's teacher, Father Adam Stankevich.

Although Turonak was not formally a member of the Christian Democratic Party, he played a rather important role in its policies. In December of 1923 he was appointed editor-in-chief of the party's newspaper **Krynica** (The Source). The paper, declaring itself to be the "peasants' weekly newspaper", was directed primarily at the wide circle of Byelorussian Catholics. The necessary funds for publishing **Krynica** were provided by the Byelorussian government-in-exile in Kounas.

The position of editor-in-chief was a demanding one. Because of tight control by the Polish censorship, numerous Byelorussian newspapers and magazines faced legal trials and confiscations. In some cases the position of editor-in-chief was held by a young student who assumed the responsibility, thus providing cover for the actual editor. The position was precarious since it often involved receiving sentences of several months in prison. It can be presumed that Turonak began his editorship with this function — of a person-to-be-sentenced — in mind. Later, however, he became engaged in actual editorial work and signed his articles with the pseudonym "Tamašni".

The polical program of the Byelorussian Christian Democracy (BCD) was very liberal. The main issue was the problem of land. Most Byelorussian peasants suffered severe shortages of land. On the other hand, there were numerous landlords, most of them Polish, who owned hundreds and even thousands of hectares of land. The BCD demanded that the great estates be let out among the peasants without compensating their owners. **Krynica** reflected this policy of the party and because of its "revolutionary" articles, it was often confiscated by the Polish authorities. During Turonak's tenure as editor-in-chief, nine issues (out of a total of twenty) were confiscated. The editor himself was brought

to trial, for the first time, in 1924 and fined.

An important issue for **Krynica** was the role of the Byelorussian language in the life and liturgical services of the Roman Catholic Church. Although the majority of Catholics in Byelorussia spoke Byelorussian, the official language in the church was Polish. Some of the nationally-aware clergymen tried to introduce Byelorussian into sermons and hymns, usually winning warm approbation from the people. The Polish authorities, however, regarded these attempts as activity directed against the State, and used every means possible to halt the byelorussization of the church. The most extreme example of this policy was in the village of Žodiški where the local authorities deployed military troops in order to force the people to stop praying in Byelorussian.

The Žodiški case was described by Turonak in **Krynica** and, while he did not sign the article with his own name, he was brought to trial as the responsible editor. He was accused of "anti-state" activity and sentenced to three month in prison, although his sentence was suspended for a period of five years. The issu of **Krynica** in which the editorial appeared was confiscated.

The mid-twenties were politically an extremely lively period in Western Byelorussia. First of all, a popular peasant party, the **Sialanska-Rabotnickaja Hramada**, was established and attracted almost a hundred thousand members. The **Hramada** was strongly influenced by the Communists and was even partially financed from the USSR. Non-communist Byelorussian politicians decided to establish a similar party which, proposing an attractive program, could serve as a counterpoise to the Communist influence.

On November 10, 1925, two Byelorussian deputies to the Polish Parliament, Fabian Jaremič and Vasil Rahula, officially established the Byelorussian Peasant Union. The political program was not much different from that of **Hramada**, diverging on the question of Byelorussian independence. While the **Hramada** did not include this item on its agenda, the 'Union' expressed its strong commitment to the idea of an independent, non-Bolshevik Byelorussian state.

The Peasant Union collaborated with the Christian Party. At the first convention of the Union, Branisłaŭ Turonak was elected the secretary of the Central Committee As the result of the cooperation between the Peasant Union and the Christian Party, the Byelorussian Institute of Economy and Culture was established in 1926. B. Turonak became the chairman of the Vilnia branch of the Institute. The Institute was created in order to support and develop small businesses, agriculture, arts and crafts in Western Byelorussia. Its goal was primarily educational —

© Інтэрнэт-версія: Kamunikat.org 2011

organizing educational programs, creating exemplary farms, publishing books, as well as supporting such cultural activities as local theaters, libraries, and bookstores. In 1928, Branisłaŭ Turonak was named a candidate to parliament from the Biełastok region. He represented the caucus of national minorities but was not elected.

In the following years, Turonak published several popular articles on medicine and hygiene. One of them "The Hygiene of Raising a Child" was published separately as a booklet. There were also important events that occurred in Turonak's personal life. He met Maria Rešeć, nine years his junior, and married her on January 31, 1928.

Branisłaŭ's marriage was the turning point of his life. He abandoned political activity. Soon after their wedding the young couple moved from Vilnia to a small town of Dukšty, where Turonak began his professional career as a physician. The Turonaks bought a house in Dukšty and settled there for good. Three sons were born of their marriage. Turonak never resumed his active involement in politics, although he maintained an interest in Byelorussian affairs until the end of his life. He died of pneumonia on September 19, 1938.

Branisłaŭ Turonak's biography was written by his eldest son, Dr. Jurka Turonak, an historian and economist who lives in Warsaw, Poland.

Valancin Sielwiesiuk

Ад аўтара

У чэрвені 1942 году закончыў я пачатковую школу ў Дукштах, пасьля чаго рыхтаваўся паступіць у гімназію. Час быў ваенны, але ўсходні фронт знаходзіўся недзе далёка і ў Летуве было параўнальна спакойна, ва ўсякім выпадку для нас, дзяцей. Працавалі не толькі пачатковыя і сярэднія школы, але і ўнівэрсытэт. Усё-ж мая задума паступіць у віленскую гімназію магла здавацца мала рэальнай. Папершае ня было ў нас на тое патрэбных сродкаў і па-другое ня было ў Вільні знаёмых, у якіх можна было-б затрымацца на даўжэйшы час. Былі затое: цьвёрдае жаданьне вучыцца і мае 13 гадоў, калі цяжкасьці яшчэ мала ўсьведамляюцца. Да рэчы, у Вільню выбіраўся ня сам, але з «больш вопытным», бо 15-гадовым сябрам, Альфонсам Мікштасам.

Прыбыўшы ў канцы верасьня ў Вільню адразу накіраваліся мы ў гімназію, якая знаходзілася пры Вялікай вуліцы, побач касьцёла сьвятога Казіміра. На панадворку спаткалі нейкага пана, які запытаў чаго нам трэба. — Вучыцца! — адказалі мы. — «О, гэта вельмі добра» — сказаў незнаёмы і пацікавіўся адкуль мы прыехалі і як называемся. Туронак — адказаў я, пасьля чаго наш субяседнік запытаў: «Ці твой бацька лекар?» Так, адказаў я, але ўжо ня жыве. Незнаёмы неяк задумаўся і запрасіў прыйсьці заўтра да дырэктара.

На другі дзень аказалася, што размаўлялі мы з дырэктарам Першай Віленскай гімназіі Труканасам. Нашая справа была афармлена хутка і пасьпяхова: дырэктар прыняў нас у гімназію, звольніў ад платы за навуку (100 райхсмарак у год), забясьпечыў месца ў інтэрнаце. Гэта было ўсё аб чым можна было тады марыць.

2 чэрвеня 1943 году, перад канцом школьнага году, сакратар гімназіі Юлія Жукаўскайте паведаміла, што дырэктар просіць мяне на сваю кватэру. Калі я туды зьявіўся, Труканас сказаў наступнае: «Часы няпэўныя і невядома ці давядзецца яшчэ спаткацца. Хачу табе толькі сказаць, што я ведаў твайго бацьку. Разам дзейнічалі — я змагаўся за сваю Летуву, а ён — за сваю Беларусь. Разам і цярпелі ад палякаў за гэтую нашую дзейнасьць». Шмат пазьней даведаўся, што да 1925 году Труканас жыў у Вільні.

Падобныя эпізоды, хоць ужо ня так важныя для мяне і ня так

калярытныя, здараліся і пазьней — у Беластоку, Новай Всі каля Лемборку (у акоўскай кампаніі Віцькі), Шчэціне, Варшаве, а нават у Менску і на Захадзе. Няраз давялося спатыкаць там людзей, якія ведалі Браніслава Туронка, пры чым у адных выпадках імя бацькі памагала ў маіх жыцьцёвых справах, а ў іншых — бывала прычынай стрыманых, або зьедлівых адносін да мяне. Цікава, што нават некаторыя міні-апаратчыкі зь Беларускага грамадзка-культурнага таварыства ў Польшчы, хоць і не арыентаваліся ў бацькавай біяграфіі, ня раз перашэптваліся: «Ну, Туронак, быццам нічога, але-ж яго бацька! . .»

Усё гэта несумненна інтрыгавала і зацікаўляла жыцьцёвым шляхам і грамадзкай дзейнасьцю бацькі. Аднак найбольшую патрэбу ў гэтай справе пачаў я адчуваць у ходзе досьледаў заходнебеларускага руху 20-ых гадоў. Хацелася знайсьці адказ на пытаньне, які быў канкрэтны ўдзел бацькі ў гэтым руху. Гэтыя зацікаўленьні стымулявала «змова маўчаньня» вакол дзейнасьці бацькі, якая панавала ў сямейным асяродзьдзі. Тут традыцыя яго змаганьня не перадавалася патомкам. . . Можа толькі акрамя скупаватых расказаў мамы, а таксама майго дзядзькі, айца Язэпа Рэшэця, які яшчэ ў 1947 годзе прыслаў мне кароткі пасьмертны ўспамін Язэпа Найдзюка пра Браніслава Туронка, які быў зьмешчаны ў кастрычніку 1938 году ў віленскім «Шляху Моладзі».

Трыццаць гадоў пазьней гэты газэтны выразак пачаў абрастаць дакумантамі, здымкамі, лістамі, нататкамі. Стварылася аб'ёмістая папка. Зьвесткі аб сямейным асяродзьдзі і маладосьці Браніслава былі атрыманыя ад ягоных сясьцёр Антаніны Каравай (Грыфіна, каля Шчэціна) і Фатрунаты Вайніловіч (Забор'е, Шаркаўшчынскага раёну Віцебскай вобласьці), брата Яна Туронка (Малькі, Браслаўскага раёну Віцебскай вобласьці) і дваюраднага брата, айца Язэпа Туронка (Стрый, Украіна).

Важныя матэрыялы аб грамадзкай дзейнасьці бацькі былі знойдзены ў даваенных віленскіх часопісах і іншых выданьнях. Дапоўнілі іх успаміны ягоных калегаў д-ра Франьцішка Пяткевіча (Крынкі) і д-ра Міколы Марцінчыка (Гродна), а таксама ўспаміны мамы. І ўрэшце ўспаміны мамы і мае ўласныя паслужылі для апісаньня апошніх гадоў жыцьця бацькі ў Дукштах.

Гэтыя матэрыялы мелі быць падставай біяграфічнага нарысу, які плянаваўся да 40-годзьдзя сьмерці Браніслава Туронка (1978 г.). Аднак у першай яго рэдакцыі аказаліся немалыя прабелы, якія датычылі перш за ўсё віленскага пэрыяду ягонага жыцьця. Спатрэбілася яшчэ экскурсія ў Цэнтральны Дзяржаўны архіў Летувіскай

ССР, якую ўдалося мне ажыцьцявіць у ліпені 1979 г. Дзякуючы дапамозе яго дырэктара В. Даўнене, у архіве была знойдзена студэнцкая асабовая папка Браніслава Туронка, а таксама акты яго справы ў Віленскім Акруговым судзе (1925 г.). Некаторыя дакуманты, між інш. арыгінальнае пасьведчаньне Яраслаўскай гімназіі з 1917 г. (матуральнае), атрымаў я пазьней з гэтага архіву праз савецкае пасольства ў Варшаве.

Акрамя архіўных здабыткаў, на працягу апошніх трох гадоў былі знойдзены новыя біяграфічныя матэрыялы ў бібліятэках Вільні, Варшавы і Прагі, а таксама ў Беларускай Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане. Адначасова былі атрыманыя ўспаміны Веры Карчэўскай (Матэйчук) з Супрасьлі і Язэпа Найдзюка, якія ўзбагацілі сабраны да гэтае пары матэрыял. Усім асобам, якія дапамаглі мне інфармацыяй, дакумантамі, здымкамі выказваю сардэчную падзяку.

Юрка Туронак

Варшава, у жніўні 1981 г.

1. Дзісьненшчына — радзіма Туронкаў

На пачатку нашага тысячагодзьдзя тэрыторыя Сярэдняга Наддзьвіньня, падобна як і ўсёй паўночна-заходняй паласы сёньнешняй Беларусі, прадстаўляла пераходную этнічную зону між Полацкай зямлёй на ўсходзе і Летувой на захадзе. Стварылася яна шляхам калянізацыйнай экспансыі беларускага насельніцтва Полаччыны на абшары, якія раней поўнасьцю засялялі балцкія плямёны. Этнічная неаднароднасьць у сваю чаргу абумовіла веравызнаўчую дыфэрэнцыяцыю жыхароў Дзісьненшчыны.

Ва ўмовах сумеснага пражываньня хутка паступала моўная асыміляцыя балцкіх аўтахтонаў, чаму садзейнічаў вышэйшы ў беларусаў тып культуры, якая стваралася на базе хрысьціянства. Прыгадаем, што ўжо ў XIV стагодзьдзі старабеларуская мова была афіцыйнай мовай Вялікага княства Літоўскага. Варта аднак заўважыць, што ўсьлед за моўнай асыміляцыяй не наступілі істотныя зьмены ў веравызнаўчых адносінах.

Ва ўмовах суіснаваньня абодвух плыняў хрысьціянства адбывалася на працягу мінулых стагодзьдзяў фармаваньне грамадзтва Дзісьненшчыны. За гэты час, шляхам незьлічоных сужэнстваў, насельніцтва грунтоўна перамяшалася ў выніку чаго немагчыма ўжо адрозьніць ці выдзяліць нашчадкаў колішніх полацкіх перасяленцаў ці аўтахтонаў.

Частку насельніцтва Дзісьненшчыны складалі расейскія стараверы, колішнія эмігранты з Маскоўшчыны, а таксама жыды і дробныя групы мусульманскіх татараў.

Паводле «Первой Всеобщей переписи населения Российской империи», у канцы XIX стагодзьдзя моўная і веравызнаўчая структура насельніцтва Дзісьненскага павету прадстаўлялася гэтак:

Структура насельніцтва Дзісьненскага павету ў 1897 годзе

паводле роднай мовы			паводле веравызнаньняў		
Агулам	204923	100%	Агулам	204923	100%
У тым ліку:			У тым ліку:		
Беларусы	166141	81,1%	Праваслаўныя	107953	52,7%
Жыды	20684	10,1%	Каталікі	66294	32,4%
Расейцы	12152	5,9%	Іюдзэі	20732	10,1%
Паляки	4928	2,4%	Стараверы	9484	4,6%
Іншыя	1018	0,5%	Іншыя	460	0,2%

У гэтых адносінах цікавым было становішча ў Новапагосцкай воласьці, якой беларускае насельніцтва, паводле перапісу з 1921 году, падзялялася амаль у роўнай меры на каталікаў (41,6%) і праваслаўных (40,7%). Такім чынам абедзьве групы насельніцтва былі тут аднолькава шматлікімі, у сувязі з чым ні адзін, ні другі бок не знаходзіўся ў меншасьці і не адчуваў комплексу няпоўнацэннасьці. Грамадзкі сэнс такога становішча быў надзвычай важны.

Сацыяльны склад насельніцтва Дзісьненскага павету менш адрозьніваўся ад паказчыкаў характэрных для ўсёй Беларусі. Паводле цытаванай статыстыкі, у 1897 годзе пераважную частку складалі сяляне (162817 чалавек, або 79,5%) і мяшчане (33014 чалавек, або 16,1%). Колькасьць дваран (8084 чалавек), купцоў (317 чалавек) і духавенства (233 чалавек) складала разам толькі каля 4% усяго насельніцтва, аднак іх роля ў эканамічным, культурным і палітычным жыцьці была рашаючай. У прыватнасьці ў іх руках канцэнтравалася значная частка зямлі, тады як сялянства (да 1861 г. прыгоннае) цярпела на вялікую яе нястачу і нярэдка было вымушана арандаваць панскія маёнткі. Адначасова, у выніку слабога разьвіцьця вытворчых сіл, амаль не існавалі магчымасьці зарабаткаў ў іншых сфэрах народнай гаспадаркі.

Вострыя сацыяльныя супярэчнасьці паглыбляліся нацыянальным прыгнётам. Важную ролю ў гэтай галіне іграла польскае (ці дакладней — апалячанае) і расейскае дваранства, а таксама каталіцкае і праваслаўнае сьвятарства, якое выкарыстоўвала касьцёл і царкву для пашырэньня ў беларускім народзе палянафільскіх і русафільскіх ідэяў. Адначасова нізкі ўзровень асьветы беларускага сялянства абмяжоўваў разьвіцьцё нацыянальнай культуры і сьвядомасьці.

Заўважым, што на парозе XX стагодзьдзя на Дзісьненшчыне было пісьменнымі 45,7 тысяч чалавек (ва ўзросьце ад 8 гадоў узвыш), што складала толькі 28,9% усяго насельніцтва павету.

Па сутнасьці ня было яшчэ ў той час сьвядомай беларускай інтэлігенцыі, ва ўсякім выпадку ў шырэйшым маштабе. Як пісала ў сваіх успамінах Паўліна Мядзёлка (равесьніца Браніслава Туронка), усю мясцовую інтэлігенцыю можна было пералічыць на пальцах. «Адны лічылі сябе палякамі і групаваліся ля ксяндза, другія — рускімі. І ксяндзы і папы ўбівалі людзям у галаву перакананьне ў тым, што калі ты католік, ходзіш маліцца ў касьцёл, — значыць ты паляк, а калі праваслаўны — дык рускі. Словы-ж «Беларусь», «беларус» у той час зусім не ўжываліся ў друку, і рэдка ў гутарках. «Северо-западный край» — так называлі нашу бацькаўшчыну». (Паўліна Мядзёлка, «Сьцежкамі жыцьця», Менск 1974, с. 9).

Аднак гэтая дэзынтэграцыйная палітыка памешчыкнў і сьвятарства мела тут даволі абмежаваны абсяг. Праўда, садзейнічала яна захоўваньню традыцыйных падзелаў, аднак не змагла замяніць «тутэйшую» сьвядомасьць сялянскіх мас якой-небудзь іншай.

Варта яшчэ зьвярнуць увагу на адну акалічнасьць, якая не парушыла мясцовай сялянскай «тутэйшасьці». Як сьведчаць гістарычныя крыніцы, сялянства Дзісьненшчыны не падтрымала Студзеньскага паўстаньня 1863 г. (А. Ф. Смирнов, «Востание 1863 года в Литве и Белоруссии», Москва 1963, с. 215). Гэты факт, а таксама аддаленасьць Дзісьненшчыны ад польска-беларускай этнічнай мяжы ў значнай меры абумовілі тут больш памяркоўную дзейнасьць мураўёўшчыны пасьля Студзеньскага паўстаньня. Між інш. расейскія ўлады ў той час не закранулі ў гэтым павеце ніводнага парафіяльнага касьцёлу, тады як напр. на Беласточчыне зачынілі, разбурылі або ператварылі ў праваслаўныя цэрквы 22 касьцёлы, зьмяншаючы такім чынам агульную іх колькасьць у гэтым раёне амаль на 40%, правакуючы гэтым самым вострыя антаганізмы між аднамоўным беларускім насельніцтвам (гл. Ю. Туронак, Нарыс разьвіцьця школьніцтва на Беласточчыне ў пэрыяд 1773 - 1939 гг., «Навуковы зборнік», Беласток 1974). Падобныя зьявы на Дзісьненшчыне сустракаліся рэдка.

2. Зь сямейнай хронікі

Сямейным гняздом Туронкаў здаўна лічылася вёска **Дзянісы**, якая знаходзіцца ў 3-4 кілямэтрах на поўнач ад валаснога і парафіяльнага цэнтру — мястэчка Новы Пагост. Тут, паводле ацэнкі майго дзядзі Яна Туронка (15. 3. 1978), у 1824 годзе нарадзіўся мой прадзед Сьцяпан Туронак, тут жылі яго бацькі і дзяды. «Яна дужа старынная наша пра-прадзедаўшчына — пісаў дзядзя Ян — напэўна ёй каля тысячы лет». Наўрад ці гэты погляд адпавядае гістарычнай дакладнасьці, няма затое сумненьня, што адлюстроўвае ён сямейную традыцыю зьвязаную з гэтай вёскай.

Паводле гістарычных зьвестак, у XVI стагодзьдзі Новы Пагост належаў да канцлера Вялікага княства Літоўскага Льва Сапегі, які ў 1593 годзе пабудаваў тут касьцёл. Зь няпамятных часоў існавала ў Новым Пагосьце і царква — пачаткава праваслаўная, пасьля 1596 году — вуніяцкая, і ад 1839 году — ізноў праваслаўная. Вельмі праўдападобна, што ў склад землеўладаньняў гэтага магната ўваходзіла і непадалёкая вёска Дзянісы.

На працягу вякоў нярэдка мяняўся ўладальнік дзянісаўскіх прыгонных сялян. Аднак перад Студзеньскім паўстаньнем 1863 году вёска ўжо лічылася «казёншчынай», а яе жыхары на прыгон не хадзілі, адраблялі павіннасьці ў воласьці. Мяркуецца, што такі іх сацыяльны статус датаваўся ад Лістападаўскага паўстаньня 1831 г., калі царскі ўрад канфіскаваў маёмасьць памешчыкаў, якія ўдзельнічалі ў паўстаньні.

Насельніцтва вёскі Дзянісы здаўна было неаднародным у веравызнаўчых адносінах. Паводле перапісу з 1921 году, налічвала яна 29 двароў з 131 жыхарамі, зь якіх было 72 католікаў і 59 праваслаўных (55 і 45%). Ня было тут жыдоў і расейскіх старавераў, якіх ва ўсёй Новапагосцкай воласьці налічвалася разам амаль 18%. Цікава заўважыць, што ў час перапісу 1921 году (польскага!) усе жыхары Дзянісаў акрэсьлілі сваю нацыянальнасьць як беларускую.

З гэтых Дзянісоў адлучыўся на парозе свайго сталага жыцьця прадзед Сьцяпан Туронак, якога ачаравала на год за яго старэйшая Ефрасіньня Гарбачонак зь вёскі Г а р б а ч о н к і, што знаходзілася ў адлегласьці каля трох кілямэтраў ад Дзянісоў. Прабабцы Ефрасіньні

давялося асабіста перажыць «возсоединение западнорусских униатов» і выходзячы замуж лічылася яна праваслаўнай. Паводле цёткі Фартуні (18. I. 1979), іх шлюб адбыўся ў Навапагосцкім касьцеле, можна думаць, каля 1850 году, пасьля чаго прадзед пайшоў у прымакі да жонкі ў яе вёску Гарбачонкі. Ня мог ведаць прадзед Сьцяпан, што гэтая яго пастанова паложыць пачатак бясконцаму бадзяньню нашчадкаў па чужых засьценках...

Вёска Гарбачонкі была напалову меншай за Дзянісы. У 1921 годзе налічвала яна ўсяго 70 жыхароў, у тым ліку 34 католікаў і 36 праваслаўных. І тут, як у Дзянісах, пражывалі толькі мясцовыя беларусы.

Пасьля адмены прыгоннага права ў 1861 годзе, прадзед Сьцяпан атрымаў у Гарбачонках 4 дзесяціны надзельнай зямлі. З часам прышла на сьвет чародка дзяцей (чарговасьць няпэўная):

Казімір — найстарэйшы, бацька Сатурніна, Банона і іншых,
Язэп
Сьцяпан — мой дзед, нарадзіўся каля 1860 г.,
Іаанна — (Югася)
Пракседа — замужам Абаровіч, жыла ў Латвіі,
Ігнат — наймаладзейшы, будучы ксёндз.

Невялікая гаспадарка не магла забясьпечыць патрэбаў сям'і, якая налічвала восем душ. Тым больш не стварала яна ніякай магчымасьці акумуляцыі, што магло быць адзіным сродкам яе разьвіцьця. На месцы дадатковых зарабаткаў амаль ня было, а эміграваць ў Сібір ці Амэрыку відаць ня было ахвоты. Адначасова, у меру росту дзяцей, расла і вытворчая здольнасьць сям'і. У гэтых умовах прадзед Сьцяпан вырашыў арандаваць памешчыцкую зямлю.

У 1875 годзе прадзеды пакінулі Гарбачонкі і пераехалі ў недалёкія П е с т у н ы Новапагосцкай воласьці, дзе арандавалі фальварак. У Гарбачонках застаўся сын Сьцяпана, Язэп, які далей гаспадарыў на бацькаўскіх чатырох дзесяцінах. Пасьля яго сьмерці, на прадзедаўшчыне гаспадарыў яго сын Ігнат, які яшчэ ў 1979 годзе жыў у Гарбачонках.

Пестуны ня лічыліся нават вёскай, толькі фальваркам, засьценкам. Паводле даных з 1921 году, было тут усяго 10 двароў з 73 жыхарамі. Адсюль прадзедавы дзеці паступова разыходзіліся па сьвеце. Вышлі замуж Югася і Праксэда. У 1907 годзе наймаладзейшы Ігнат паступіў у Віленскую каталіцкую духоўную сэмінарыю, якую закончыў у 1912 годзе. У Пестунах засталіся Казімір і Сьцяпан, якія доўгі час гаспадарылі разам з прадзедам.

Каля 1890 году маладзейшы Сьцяпан Туронак ажаніўся з Кан-

станцыяй Баркоўскай зь вёскі Шаўляны суседняй Барадзеніцкай парафіі. Стварылася сям'я маіх дзядоў. Бабка была на дзесяць год маладзейшая за дзеда. Жылі яны ў Пестунах каля дзесяці гадоў. Тут нарадзіліся першыя сыны: Уладзіслаў (1892), Б р а н і с л а ў (1896) і Ян (1899).

Расьлі Казімірава і Сьцяпанава сем'і, і ў Пестунах пад адным дахам было цесна. Давялося разьдзяліцца. У Пестунах засталіся Казімір з прадзедам Сьцяпанам, а маладзейшы Сьцяпан з жонкай і сынамі ў 1900 годзе пасяліўся ў Я н о п а л і, дзе арандаваў фальварак, які належаў да Уладзіслава Козел-Паклеўскага — патомка вядомага на Дзісьненшчыне памешчыцкага роду. Праз год (1901) у Пестунах памёр прадзед Сьцяпан. Прабабка Ефрасіньня адыйшла з гэтага сьвету ўжо ў 80-ыя гады мінулага стагодзьдзя.

Янопаль знаходзіўся зусім непадалёк родных Гарбачонкаў. Была гэта тыповая пустэча: паводле статыстыкі 1921 году, пражывала тут усяго 11 чалавек (усе беларусы-католікі), з чаго можна зрабіць вывад, што акрамя Туронкаў жылі тут яшчэ 2-3 іншыя асобы. У Янопалі прышла чарга на сэрыю дачок — Фартунату (1901), Антаніну (1904) і Агнешку (1906).

У 1908 годзе невядомая прычына прымусіла дзеда Сьцяпана спыніць Янопальскую арэнду і пасяліцца ў недалёкай Я ц к о ў ш ч ы н е, дзе на працягу пяці гадоў арандаваў фальварак маскаля Апанаса (прозьвішча не ўстаноўлена). Тут у 1909 годзе нарадзіўся сын Ігнат, які ў адрозьненьне ад усіх дзяцей быў ахрышчаны ў Барадзеніцкім касьцеле, паколькі Яцкоўшчына была ў складзе гэтай парафіі. У 1913 годзе сям'я ізноў вярнулася ў Янопаль, дзе ў 1916 г. нарадзіўся пяты сын і восьмае дзіця — Віцька.

На арэндах у Янопалі і Яцкоўшчыне, у меру росту сямейнай вытворчай сілы, дзед Сьцяпан паступова разгарнуў даволі значную гаспадарчую дзейнасьць. Паводле сьведчаньня цёткі Антаніны, на гаспадарцы трымалі ў сярэднім 5 коней, 12 кароў, 25 авечак, 50 гусей. Дзед Сьцяпан сам шыў боты, рабіў бочкі, вёдры ды іншыя хатнія прылады і гаспадарчае абсталяваньне. Жанчыны ткалі сукно на адзеньне і палатно на бялізну. Увогуле, як успамінае цётка, жылося «даволі добра», хоць ўсе вельмі цяжка працавалі на гаспадарцы. Усе сямейныя сілы былі накіраваныя на ажыцьцяўленьне асноўнай задумы дзеда, якой было імкненьне купіць уласную зямлю. Гэтай ідэі падпарадкоўваўся ўвесь сямейны эканамічны рэжым. Усё паказвала на рэальнасьць гэтай задумы: умовы арэнды (ў Янопалі 200 рублёў у год) былі даволі выгадныя, гаспадарка разьвівалася, расла і акумуляцыя. Напярэдадні Першай сусьветнай

вайны ў дзедавай касе было ўжо 3300 рублёў, аднак зямлі ня купіў. Магчыма, хацеў назьбіраць яшчэ больш грошай. У час вайны, а потым рэвалюцыі грошы абясцэніліся. Потым імі абклейвалі сьцены...

У час сусьветнай вайны, восеньню 1915 г. фронт затрымаўся на лініі Дзьвінск — Браслаў — Паставы — Нарач, у выніку чаго да другога нямецкага наступу ў лютым 1919 году Дзісьненшчына знаходзілася ў прыфрантовай зоне на тэрыторыі, якую займалі расейскія войскі. Потым былі тут немцы, чырвонаармейцы і ўрэшце польскія легіёны. Іх бясконцыя рэквізыцыі давялі гаспадарку да руіны. Абарваліся ўсе дзедавы пляны і надзеі, што адмоўна адбілася на ягоным здароўі. Памёр дзед Сьцяпан на запаленьне лёгкіх два тыдні пасьля Вялікадня 1920 году ў 60-гадовым узросьце. Пахавалі на могілках у Новым Пагосьце.

Пасьля сьмерці дзеда, летам 1921 году вярнуўся ў Янопаль Ул. Козел-Паклеўскі. Туронкам давялося ізноў разглядацца за новай арэндай. Гэтым разам лёс кінуў іх у невялікі засьценак Бірукі, які знаходзіўся ў некалькіх кілямэтрах ад вёскі Дзянісы. Быў гэта, паводле цёткі Антаніны, маёнтак «на 10 сох» (адна «саха» адпавядала колькасьці зямлі, якую можна было апрацаваць адным канём). Арандавалі яго тры сям'і — Вярцінскія (5 сох), Туронкі (3 сахі) і Стацэвічы (2 сахі). У Біруках арэнда трывала каля пяці гадоў. Тут у 1924 годзе памерла бабка Канстанцыя. У панядзелак пасьля Вялікадня захварэла на запаленьне лёгкіх і ў наступны панядзелак памерла. Як дзед Сьцяпан. Пахавалі на могілках у Новым Пагосьце.

Пасьля сьмерці бабкі асірацелыя Туронкі пакінулі ў 1925 годзе ваколіцы Новага Пагосту, дзе была іх пра-прадзедаўшчына і падаліся на поўнач ад возера Абстэрна, у бок Друі. Некалькі год жылі ў маёнтку Дамбравова, дзе арэндавалі зямлю пана Ожэха. Сярод іх ня было ўжо Фартуні, якая выйшла замуж за Рычарда Вайніловіча ў Забор'е, а таксама Браніслава, які вучыўся ў Вільні. У 1926 годзе жанаты ўжо Уладзіслаў пасяліўся ў жончынай вёсцы Боўк каля Новага Пагосту.

У Дамбравове галавой сям'і быў 26-гадовы Ян, які апекаваўся малодшымі Антанінай, Агнешкай, Ігнатам і Віцькам. У 1930 годзе Антаніна выйшла замуж за Адама Каравая ў Масальшчыну. Выбыў таксама і Віцька, які вучыўся ў Друйскай гімназіі. Гэтую яго вучобу фінансавала ўся сям'я: Браніслаў плаціў за навуку 25 злотых у месяц, а іншыя пакрывалі кошты кватэры, харчаваньня і г. д.

У 1931 годзе Ян, Агнешка і Ігнат пасяліліся ў Ідольце, дзе арандавалі зямлю пана Сьвідэрскага. Праз два гады Ян ажаніўся і купіў ад Сьвідэрскага 14 гэктараў зямлі. У 1934 годзе выйшла замуж Агнешка за Сымона Кабялку ў Боркі, а Ігнат ажаніўся і пайшоў у прымакі да жонкі Янкі ў Стайкі над Дзьвіной. Разам спраўлялі вясельле.

3. Юнацтва Браніслава Туронка

Пачатковая і сярэдняя адукацыя

Браніслаў Туронак нарадзіўся 10 чэрвеня (старога стылю) або 22 чэрвеня (новага стылю) 1896 году ў фальварку Пестуны Новапагосцкай воласьці. Шмат гадоў пазьней яго наймалодшы брат Віцька, які хацеў быць палякам, у фальваркавым паходжаньні дашукоўваўся свайго «шляхецтва». На сьмешнасьць гэтых пажаданьняў Віцькі паказваюць зьвесткі з папярэдняга разьдзелу.

Хрост Браніслава адбыўся 22 чэрвеня (ст. ст) або 4 ліпеня (н. ст.) 1896 году ў Новапагоскім касьцеле. Хроснымі былі: ягоны дзядзька Ігнат і Люцыя Семашка.

У Пестунах Браніслаў жыў чатыры гады. У 1900 годзе сям'я перасялілася ў Янопаль, дзе пачалося яго сьвядомае жыцьцё. Можна думаць, што не адрозьнівалася яно ад жыцьця іншых сялянскіх дзяцей той пары, хіба толькі тым, што ў янопальскай пустэчы бадай ня было суседзкіх дзяцей.

Пэўную цікавасьць выклікае справа адукацыі Браніслава. Як ужо ведаем, пры акумуляцыйнай палітыцы дзеда Сьцяпана лічылася ня толькі кожная капейка, але і кожная пара рабочых рук. Аднак ня гледзячы на напружанае матэрыяльнае становішча, імкнуўся ён выпусьціць частку дзяцей «у людзі».

Такую магчымасьць даваў дзед ня толькі Браніславу. Праўда, Уладзіслаў, як найстарэйшы сын, згодна з традыцыяй прызначаўся насьледнікам будучай уласнай гаспадаркі ў сувязі з чым, закончыўшы чатыры клясы народнага вучылішча ў Новым Пагосьце, спыніў ён далейшую адукацыю. У гэтае вучылішча пасылаўся і Ян, аднак — як сьцьвярджала цётка Антаніна — вучыцца ён не хацеў і пасьля двух гадоў перастаў наведваць школу. У галіне адукацыі больш дасягнула Фартуня. Закончыла яна пачатковую школу і падрыхтавалася паступіць у чацьвёртую клясу гімназіі, чаму аднак перашкодзіла вайна.

Як сьведчыць дзядзька Ян (15. 3. 1978), Браніслаў вучыўся ў Новым Пагосьце, дзе закончыў шасьціклясное народнае вучылішча. У сувязі з гэтай інфармацыяй нельга разумець даслоўна вестку ў

пасьмертнай біяграфіі зьмешчанай у «Шляху Моладзі», паводле якой Браніслаў вучыўся «ўдома». Гэта абазначае, што вучыўся ён жывучы пры бацьках, у сваёй мясцовасьці, а не на пэнсіі.

Няма затое дакладных вестак у якім часе вучыўся ён у Новым Пагосьце. У гімназію паступіў у 1912 годзе, што паказвае на 2-3 гадавое спазьненьне ў нармальным адукацыйным рытме. Магчыма ў Новапагосцкую школу пачаў хадзіць толькі ў 9-10 гадовым узросьце, куды зь Янопаля было каля пяці кілямэтраў. Такая адлегласьць была для малога дзіцяці немалаважнай перашкодай.

Істотную ролю ў далейшай адукацыі Браніслава адыграў ягоны дзядзька Ігнат Туронак, які ў 1907-1912 гг. вучыўся ў Віленскай духоўнай сэмінарыі. Паколькі ў час вучобы Ігнат быў ужо круглай сіратою, яго брат Сьцяпан аказваў яму матэрыяльную дапамогу, за што пазьней Ігнат меў дапамагчы Браніславу. Восеньню 1912 году, ужо будучы на парафіі, Ігнат уладкаваў 16-гадовага Браніслава ў чацьвёртую клясу віленскай гімназіі і часткова фінансаваў яго вучобу. У гэтым часе атрымаў Браніслаў ад свайго дзядзькі і хроснага, ксяндза Ігната Туронка, чорную «Амэгу» і туалетную скрынку, якія захаваліся да гэтай пары.

Пра вучобу Браніслава ў Вільні дайшлі да нас вельмі скупыя весткі. Паводле біяграфіі (праўдападобна не аўтарызаванай бацькам), надрукаванай 28 лютага 1928 году ў «Беларускай Крыніцы», («Нашы кандыдаты — Др. Браніслаў Туронак»), паступіў ён «у прыватную О.Р.С.А. гімназію ў якой прабыў да заняцьця Вільні праз немцаў». Аб гэтай гімназіі знаходзім наступныя весткі ў «Памятной книжке Виленского учебнаго округа на 1915 год» (Вильна 1915, с. 22-23): «частная, 8-класная, с правами правительственных, мужская гимназія Общества распространения среднего образованія» (О.Р.С.А). Гімназія знаходзілася ў наёмным будынку пры Юнкерскім завулку № 21 (побач Буфаловай гары. Яе дырэктарам быў Фэрдынанд Вэлер, выпускнік фіз-мат. факультэту Казанскага ўнівэрсытэту.

Аднак паводле цытаванай «Памятнай книжки», гэтая гімназія была заснаваная толькі ў 1914 годзе, з чаго просты вывад, што Браніслаў мог там вучыцца ўсяго адзін год (1914/15), у шостай клясе. Значыць, раней наведваў нейкую іншую гімназію. Цяжка сказаць, якая была прычына пераходу з аднае школы ў іншую. Найхутчэй была яна фінансавая. Гімназія О.Р.С.А. была найтанейшая ў Вільні, а плата за навуку ў шостай клясе складала тут 150 рублёў у год. У іншыхжа гімназіях навука каштавала амаль толькі, колькі дзед Сьцяпан плаціў у год Козел-Паклеўскаму за арэнду Янопаля.

Летам 1915 году пачаўся наступ нямецкіх войскаў на ўсход-

нім фроньце. У Вільні ствараліся розныя камітэты, якія займаліся эвакуацыяй насельніцтва, установаў і школаў. У адзін такі камітэт быў накіраваны духоўнымі ўладамі кс. Ігнат Туронак, які з групай уцекачоў выехаў у Арэнбург, дзе выконваў душпастырскія абавязкі (памёр там у 1916 г.). Вось-жа перад сваім выездам уключыў ён Браніслава ў групу эвакуаванай моладзі, якой кіраваў віленскі пэдагог Вінцэнты Віхурскі.

На працягу 1915/16 школьнага году Віхурскі разам з сваімі падапечнымі прабываў у Віцебску, а восеньню 1916 г. пераехаў далей ад зоны ваенных дзеяньняў — у Яраслаўль над Волгай, дзе відавочна былі лепшыя ўмовы для навукі і пражываньня. Групай гімназістаў апекаваўся камітэт для ўцекачоў, які дбаў пра іх навуку і матэрыяльныя патрэбы. Як успамінаў пазьней бацька, у гэты ваенны час без дапамогі камітэту вучыцца было амаль немагчыма, нягледзячы на тое, што ня быў ён цалкам адарваны ад сваіх бацькоў. У той час Дзісьненшчына яшчэ ня была акупаваная немцамі і Браніслаў мог вяртацца дамоў на канікулы.

Такім чынам у 1915/16 школьным годзе вучыўся Браніслаў у Віцебскай гімназіі, дзе закончыў сёмую клясу. Тут вясной 1916 г. адведала яго сястра Фартуня, якая пасьля пахаваньня кс. Ігната Туронка вярталася з Арэнбурга дамоў. У кастрычніку 1916 г. уступіў Браніслаў у восьмую клясу яраслаўскай гімназіі Д. Н. Щеголева. Тут, 7 траўня 1917 году атрымаў атэстат сталасьці.

Што можна сказаць пра асяродзьдзе ў якім прабываў Браніслаў у час сваёй вучобы ў гімназіях Вільні, Віцебска і Яраслаўля? Як яно ўплывала на разьвіцьцё яго асабовасьці і поглядаў, асабліва ў аспэкце пазьнейшай зацікаўленасьці бацькі беларускім адраджэнскім рухам?

Перш за ўсё заўважым, што ў выніку самаадданай працы крыху старэйшай генэрацыі будзіцеляў, як Іваноўскага, Луцкевічаў, Уласава, Ластоўскага і іншых, у дзесятыя гады нашага стагодзьдзя на беларускай цаліне зелянела ўжо шматабяцаючая рунь, як-жа непадобная да тых парасткаў, якія нясьмела паяўляліся дзесяткам гадоў раней. У гэтых адносінах Браніславу ўжо не даводзілася рабіць вялікіх адкрыцьцяў — трэба было браць тое, што настойліва цярэбіла сабе дарогу ў народ. Да таго і выбар быў не такі ўжо абмежаваны: жыла нацыянальная ідэя, былі беларускія кніжкі і часопісы, адбываліся беларускія канцэрты і вечарыны, выступленьні тэатру Буйніцкага (м. інш, у 1910 г. у Дзісьне) і іншыя мерапрыемствы.

Няма сумненьня, што «Маладая Беларусь» была ў сьвядомасьці Браніслава-гімназіста зьявай натуральнай, можа пакуль што, не

заўсёды зразумелай у дэталях. У значнай меры ўплывала на тое атмасфэра бацькоўскага дому: тут ня толькі гаварылі пабеларуску, тут у той час усе лічылі сябе беларусамі. І не ў «тутэйшасьці», не ў этнаграфіі справа: неўзабаве, у 1919 годзе, старэйшыя сыны дзеда Сьцяпана працягнуць рукі па зброю дзеля абароны роднага краю.

Тым часам, прабываючы ў Вільні, Віцебску і Яраслаўлі, Браніслаў наглядаў і вывучаў тыповыя кантрасты: у гімназіях навучаньне адбывалася парасейску і ў духу «преданности престолу и отечеству». Бліжэйшае асяродзьдзе складалася ў асноўным з ураджэнцаў Віленшчыны, большасьць якіх лічыла сябе палякамі. І ўрэшце, побач, а нават супраць гэтых двух магутных традыцыйных плыняў будзіўся да жыцьця — свой родны, беларускі адраджэнскі рух. Выбар, вядома, быў справай сумленьня, чэснасьці.

У такіх умовах кожны дзень прыносіў нагоды для роздумаў над сваёй нацыянальнай самабытнасьцю, над ажыцьцяўленьнем нацыянальнай ідэі. Гэтаму спрыяла палітычнае становішча ў першыя гады вайны і ў прыватнасьці слабасьць царскага рэжыму, які яшчэ



Яраслаўль, 5-га траўня 1917 г.: Браніслаў Туронак стаіць крайні з права сярод вучняў-уцекачоў.

ня так даўно выглядаў на ўсемагутны і непарушны. Асабліва істотнае значэньне мела ў гэтай галіне Лютаўская рэвалюцыя 1917 году, якую Браніслаў сустрэў у Яраслаўлі. Натхняла яна і клікала да дзейнасьці. Гэтаму спрыяла і немалая група беларусаў, якія ў той час прабывалі ў гэтым месьце (М. Багдановіч, Р. Астроўскі і інш.).

Тры месяцы пазьней, у канцы мая 1917 году, ужо з матурай у руках і зь вялікім багажом ідэяў, 21-гадовы Браніслаў вяртаўся праз Маскву і Віцебск у родную Дзісьненшчыну.

Дзейнасьць на Дзісьненшчыне 1917 - 1919 гг.

Пасьля Лютаўскай рэвалюцыі актывізавалася нацыянальная праца і на неакупаванай немцамі тэрыторыі Беларусі. Арганізаваліся беларускія школы (ў акупаваных немцамі раёнах яны ўзьніклі значна раней), ствараліся палітычныя, вайсковыя, культурныя і рэлігійныя ўстановы ды арганізацыі, разьвівалася выдавецкая дзейнасьць.

У гэты рух уключылася і Дзісьненшчына. Найбольш актыўнай была тут Беларуская Хрысьціянская Дэмакратыя (БХД). Як пісаў пазьней яе лідар кс. Адам Станкевіч, для беларускай адраджэнскай працы наогул і хадэцкай у прыватнасьці былі ў гэтым раёне спрыяльныя ўмовы — перш за ўсё адпаведныя людзі, а ў іх ліку жменя ідэйных ксяндзоў беларусаў (гл. «Беларускі Хрысьціянскі Рух», Вільня 1939, с. 131).

Істотную ролю ў разбуджэньні беларускага жыцьця на груньце хрысьціянскім на Дзісьненшчыне адыграў арцыбіскуп Эдуард Ропп, які аб'яжджаючы летам 1917 году тую частку сваёй Віленскай дыяцэзыі, якая знаходзілася на ўсход ад расейска-нямецкай лініі фронту, дазваляў гаварыць у касьцёлах казаньні пабеларуску. Заахвочваў ён таксама беларусаў каталікоў, як духоўных, так і сьвецкіх, закладаць гурткі Хрысьціянскай Дэмакратыі, дапасоўваючы яе да беларускае душы. Неўзабаве ўзьніклі гурткі БХД у Дзісьне, Друі, Барадзенічах, Іказьні і Шаркаўшчыне (Бел. Хр. Рух, с. 132-133).

Першае на Дзісьненшчыне казаньне пабеларуску сказаў 20 ліпеня 1917 году кс. Адам Станкевіч у час візытацыі архібіскупа Э. Роппа ў Дзісьне. Пасьля гаварыліся яны ў Друі (1917-1930), у Ідольце (кс. І. Бобіч, 1917-1920), Шаркаўшчыне (кс. М. Пятроўскі і кс. З. Якуць, 1917-1924), Барадзенічах (кс. В. Шутовіч, 1917-1927) і час ад часу ў Іказьні, Гэрманавічах, Замошы, Мёрах, Далёкіх і Новым Пагосьце. (гл. А. Станкевіч, «Родная мова ў сьвятынях», Вільня, 1929, с. 98-124).

«Гэтыя казаньні — пісаў кс. А. Станкевіч — рабілі на народ неапісанае ўражаньне. Здалёку ішлі людзі ў тую парафію, дзе спадзяваліся, што будзе беларускае казаньне, а трапіўшы на такое, слухалі з захапленьнем». І далей: «Пачуўшы словы мовы роднай, твар слухачоў ажывіўся, заясьнеў. Запанавала сьвятая цішыня. Кожнае слова слухачы, здаецца, жыўцом глыталі. Узрушаньне маё сардэчнае хутка ўдзялілася ўсёй вялізарнай грамадзе слухаючых і нямую ціш у касьцеле замяніў нічым ня ўстрыманы плач галосны. Ліліся сьлёзы ручаём многаводным, сьлёзы радасьці і шчасьця з вачэй гаротнага, падняволенага беларуса...» (там-жа, с. 100).

Гэтыя ўмовы і атмасфэра, якія летам 1917 г. сустрэў Браніслаў Туронак на Дзісьненшчыне, дазволілі яму належна ацаніць вялікую карысьць беларусізацыі каталіцкага касьцёла для нацыянальнага і дзяржаўнага адраджэньня Беларусі. Была гэта важнейшая прадпасылка ягоных пазьнейшых сувязяў з БХД. Істотнае значэньне ў гэтай справе і наогул у ягонай далейшай грамадзкай дзейнасьці меў таксама запачаткаваны ў той час асабісты кантакт зь лідарам БХД — ксяндзом Адамам Станкевічам.

Вельмі праўдападобна, што пад яго ўплывам летам і раньняй восеньню 1917 г. разгарнуў Браніслаў значную дзейнасьць у галіне арганізаваньня беларускіх школаў на Дзісьненшчыне. Улічваючы тагачаснае ваеннпалітычнае становішча, нельга было спадзявацца на падтрымку ўладаў у гэтай справе. Вось-жа, як пішуць кс. А. Станкевіч і Я. Найдзюк у пасьмертных біяграфіях бацькі, Браніслаў Туронак згуртаваў некалькі мясцовых інтэлігэнтаў і зь іх дапамогай зарганізаваў 15 беларускіх пачатковых школаў, якія на працягу двух гадоў (1917/18 - 1918/19, г. зн. да прыходу палякаў) працавалі на грамадзкіх падставах.

Аднак Браніслаў не спалучаў сваіх плянаў на будучыню з кар'ерай сельскага настаўніка. Яшчэ будучы ў Яраслаўлі, у палове мая 1917 г. паслаў ён прашэньне з дакумантамі ў Харкаўскі ўнівэрсытэт, з надзеяй паступіць на юрыдычны факультэт. Між іншым выслаў у Харкаў аргінальны атэстат сталасьці, пакідаючы сабе чатыры копіі зробленыя 13 мая 1917 г. яраслаўльскім натарыюсам. Пастанову аб прыняцьці ў унівэрсытэт атрымаў відавочна ў Янопалі і ў кастрычніку 1917 г. выехаў у Харкаў. Тут прабыў усяго некалькі тыдняў — ва ўмовах ажыўленьня ваенных дзеяньняў і новай, Кастрычніцкай, рэвалюцыі, далейшую вучобу давялося адлажыць да больш спрыяльнага часу.

Позьняй восеньню 1917 году Браніслаў вярнуўся дамоў. Настаўнічаў у беларускіх пачатковых школах — адзін год у Більдзюгах каля Янопаля (1917/18) і другі — у Новым Пагосьце (1918/19).

Час быў ненадзейны, неспакойны. Пасьля некалькіх месяцаў, калі ніхто дакладна ня ведаў да каго належыць улада — да белых ці чырвоных, у лютым 1918 году пачаўся новы наступ нямецкіх войскаў, якія займалі Дзісьненшчыну амаль да канца 1918 г. Потым былі тут бальшавікі, а летам 1919 году прыйшлі палякі.

Усе гэтыя зьмены балюча адчувала мясцовае насельніцтва. Па сутнасьці не абавязвалі ніякія законы, у выніку чаго значна пагоршыліся ўмовы бясьпекі. Пашыраўся хаос, бандытызм, расло беспраўе, самасуды. Частыя рэквізыцыі, якія праводзіліся арміямі ўсіх «вызваліцеляў» даводзілі сялян да поўнай руіны. У такіх умовах тварыліся на Дзісьненшчыне ўзброеныя аддзелы самаабароны, якія ў народзе называліся «зялёнай арміяй». Як інфармавала цётка Антаніна, адзін такі аддзел дзейнічаў і ў ваколіцах Янопаля. У яго склад уваходзілі між іншымі Уладзіслаў, Браніслаў і Ян Туронкі. Кожны зь іх меў сваю стрэльбу. Гэтая зялёная армія бараніла насельніцтва ад рабункаў і рэквізыцыяў, якія праводзіліся немцамі і бальшавікамі. Часам сілай адбіралася сялянскае дабро забранае чужымі жаўнерамі.

На падставе апавяданьняў мамы і цёткі Антаніны можна рэканструяваць наступны эпізод. Аднойчы зімою ці раньняй вясною 1919 году да дзеда Сьцяпана прыехалі чырвонаармейцы і патрабавалі аўса для коней. Дзед адмовіўся і сказаў: «Для беларускага войска даў-бы, а вам — ня дам!» Салдаты адыйшлі, затое праз некалькі дзён арыштавалі дзеда Сьцяпана і ягоных сыноў Уладзіслава, Браніслава і Яна за нелегальнае перахоўваньне зброі. Усіх трымалі пад стражай у адным з пакояў Новапагосцкай школы. На другі дзень прыйшлі ў школу дзеці і расказалі чырвонаармейцам хто іх настаўнік. Тады Браніслава адпускалі на заняткі, а пасьля іх заканчэньня ізноў зачынялі яго ў пакоі для арыштаваных. Так працягвалася тры дні. Потым звольнілі ўсіх за хабар, які Фартуня прывезла з Янопаля.

Вясной і летам 1919 году дзейнасьць «зялёнай арміі» ажывілася пры чым набывала яна напрамак змаганьня за незалежную беларускую дзяржаву. Удзельнікі гэтага руху спадзяваліся на падтрымку Польшчы. У той час якраз пачалася польска-бальшавіцкая вайна і 19 красавіка 1919 году польскае войска заняло Вільню. Праз некалькі дзён была там абвешчана адозва Пілсудскага да жыхароў Вялікага княства Літоўскага, які заявіў між іншым: «Польскае войска прывёў я з сабою на тое, каб ськінуць панаваньне гвалту і насільля, каб скінуць уладу нязгодную з воляй насельніцтва краю. Войска гэтае нясе вам вызваленьне і свабоду. Я хачу даць вам магчымасьць развязаць унутраныя нацыянальныя і рэлігійныя справы так, як вы самі захочаце — без ніякага гвалту ці націску з боку Польшчы».

Гэтыя словы Пілсудскага даляцелі праз лінію фронту і ў Дзісьненшчыну выклікаючы вялікія спадзяваньні ў беларусаў, якія стаялі на незалежніцкім груньце. Ды што гаварыць пра дзісьненцаў, а ў іх ліку і пра Туронкаў — неўзабаве сам цэнтральны беларускі актыў з Гаруном і Купалам вітаў у Менску армію Пілсудскага... Летам 1945 году дзядзя Ян у размове са мной так «падсумаваў» гэтую арыетацыю: «Другі раз палякі не ашукаюць!»

Аднак у той час жылі федэралістычныя ілюзіі. Усіх прыцягвала Вільня, дзе паводле чутак, якія пранікалі праз фронт, арганізаваліся беларускія ўстановы ды беларускае войска...

У гэтую Вільню вырашыла прабіцца праз лінію фронту група дзісьненскіх зялёнаармейцаў, сярод якіх былі Браніслаў і Уладзіслаў Туронкі (няма пэўных вестак аб удзеле ў гэтым мерапрыемстве трэйцяга брата — Яна). Выехалі на конях, са стрэльбамі. Аднак ня ўсе дасягнулі мэту. У час перастрэлкі з чырвонаармейцамі ў Браніслава быў паранены ці мо забіты конь, а яздок — вельмі перапалоханы. Аднаму рухацца далей было небясьпечна. Павесіў тады Браніслаў высока на дрэве сваю стрэльбу з патронамі і пехатой вярнуўся дамоў (гэты эпізод памятаю з расказу бацькі). Хутка ўцёк у Латвію, дзе некалькі тыдняў хаваўся ў сваёй цёткі Пракседы Абаровіч, якой дом стаяў у лесе.

Праз нейкі час дзед Сьцяпан наняў праваднік, які без асаблівых прыгод перавёў Браніслава праз лінію польска-савецкіх войскаў. Такім чынам у ліпені 1919 году Браніслаў ізноў апынуўся ў Вільні.

4. Зноў Вільня (1919 - 1928)

Цяжка сказаць зь якімі намерамі кіраваўся Браніслаў у Вільню. Можна не сумнявацца, што ня ведаў ён нічога пэўнага ня толькі аб праектаваным адкрыцьці ўнівэрсытэту, але нават аб тым, як будзе вырашаны лёс самой Вільні і якая ўсталюецца тут улада — савецкая, польская ці летувіская. Па-другое, ня было ўжо ў Вільні дзядзькі Ігната, які дапамагаў яму ў часе вучобы ў гімназіі. Ня было таксама іншых пратэктараў на якіх можна было абаперціся. Мог лічыць толькі на ўласныя сілы, тым больш, што ў выніку ваеннага ліхалецьця выехаў з бацькаўскай хаты амаль з пустымі кішэнямі. Мог яшчэ спадзявацца на ўсьмешку лёсу.

Настаўніцкі курс

У адным можна не сумнявацца: у Вільні Браніслаў імкнуўся далучыцца да беларускага руху. Таму прыбыўшы сюды неадкладна скантактаваўся з ксяндзом Адамам Станкевічам, зь якім летам 1917 году пазнаёміўся на Дзісьненшчыне.

Якраз у гэты час, з пачаткам жніўня 1919 году, адчыняўся ў Вільні курс для настаўнікаў беларускіх школаў. Была гэта спрыяльная нагода: можна было ня толькі атрымаць бясплатнае ўтрыманьне на цэлы месяц, паглыбіць здабытыя хатнім спосабам веды ў галіне беларусазнаўства, але і пашырыць знаёмствы, кантакты. Да рэчы, для гэтага былі адпаведныя падставы, паколькі Браніслаў раней настаўнічаў. Такім чынам паступіў ён на гэты курс, які працягваўся чатыры тыдні і закончыўся на пачатку верасьня.

Аб гэтым цікавым мерапрыемстве мне не вядомыя ніякія друкаваныя матэрыялы ў сувязі з чым давялося абмежавацца наступнымі крыніцамі: захаванай у сямейным архіве фатаграмай «Беларускія Вучыцельскія Курсы ў Вільні 1919» і ўспамінамі Веры Карчэўскай (тады Матэйчук) запісанымі ў 1979 годзе ў Супрасьлі.

Кіраўніком курсаў быў лідар тагачаснай Беларускай народнай партыі Янка Станкевіч, які адначасова выкладаў беларускую мову і ўжо тады «славіўся» сваім наватарствам у галіне мовазнаўства (на гэта паказвае між іншым правапіс прозьвішчаў курсантаў). Першыя крокі ў галіне беларускай літаратуры ставіў тут Максім Гарэцкі,

які карыстаўся хіба найбольшай папулярнасьцю і сымпатыяй курсантаў. Выкладчыкам гісторыі Беларусі быў Вацлаў Ластоўскі — вядомы дзеяч беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў (эсэраў), пазьнейшы старшыня эміграцыйнага ўраду БНР у Коўні і сакратар Беларускай Акадэміі Навук у Менску. Іншыя прадметы выкладалі: А. Дмахоўскі, К. Дуж-Душэўскі, Ждановіч (тэатр), М. Мараўская (псыхалёгію), Кахановіч, Н. Ласковіч. Частка гэтых выкладчыкаў працавала пазьней у Віленскай беларускай гімназіі, якая арганізавалася ў восень 1919 году.

На памяткавай фатаграме зьмешчаны здымкі 109 курсантаў. Былі гэта пераважна маладыя людзі з розных ваколіц заходняй часткі Беларусі, піянеры беларускага школьніцтва. Сярод іх знаходзім некалькі вядомых постацяў, як напрыклад Івана Бялькевіча, пазьнейшага лінгвіста і аўтара «Краёвага слоўніка ўсходняй Магілёўшчыны», Веру Матэйчук і яе сястру Аўгіню — удзельніц антыпольскага паўстанчага руху на Беласточчыне ў 1921-1922 гг., а таксама Уладзіслава Казлоўшчыка, аўтара некалькіх зборнікаў паэзіі, пазьнейшага дзеяча Партыі беларускіх нацыянал-сацыялістаў і рэдактара «Беларускай газэты», якая выдавалася ў Менску ў час нямецкае акупацыі, 1941-1944.

Гэты настаўніцкі курс быў ня толькі месцам павышэньня пэдагагічных кваліфікацыяў настаўнікаў, але і своеасаблівай школай грамадзкіх дзеячоў, а нават партыйнай «біржай». Найбольшую актыўнасьць праяўлялі тут эсэры (Ластоўскі, Дуж-Душэўскі і іншыя), дзейнічалі народнікі, хадэкі. Усе гэтыя партыі імкнуліся пашырыць свае ўплывы на настаўнікаў, з чым спалучаліся іх надзеі на разьвіцьцё дзейнасьці на вёсцы.

А цяпер некалькі слоў пра курсанта Браніслава Туронка. Цытуем успамін Веры Матэйчук, пазьнейшай Карчэўскай: «Туронак быў вясёлы, не прапускаў ніводнай танцавальнай вечарынкі. Нечым адрозьніваўся ад іншых. Заўсёды любіла зь ім гаварыць. Сымпатычны быў. Мяне тады ўжо моцна пацягнула рэвалюцыйная дзейнасьць, была вялікай энтузіясткай Ластоўскага і яго ідэялёгіі. Крыху агітавала і Туронка, але ён ня выказваў ніякага зацікаўленьня гэтым кірункам».

Здаецца, што ніякага асаблівага зацікаўленьня не праяўляў Браніслаў і іншымі «кірункамі» і не ўлучаўся ў ніякую партыйную працу. Паводле Веры Матэйчук, не прапагандаваў нават Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі, чаго можна было спадзявацца бяручы пад увагу ягоную ранейшую і пазьнейшую дзейнасьць. Праўдападобна больш вузкапартыйных праграмаў цаніў агульнанацыянальн-

ную плятформу і практычную дзейнасьць накіраваную на ўмацоўваньне ў народных масах нацыянальнае сьвядомасьці. Без яе любы прагрэс мог адбывацца толькі на карысьць польскіх або расейскіх інтарэсаў.

На Віленскім унівэрсытэце

Якраз у летнія месяцы 1919 г. адбывалася падрыхтоўка да адчыненьня Віленскага ўнівэрсытэту, які быў зачынены расейскімі ўладамі яшчэ ў 1832 годзе. Мім іншым праводзілася рэгістрацыя кандыдатаў на студэнтаў. Браніслаў вырашыў паступіць на мэдыцынскі факультэт.

У студэнцкай асабовай папцы Браніслава Туронка, якая захоўваецца ў Цэнтральным Дзяржаўным архіве Летувіскай ССР, знойдзены «Апытальнік для кандыдатаў на студэнтаў» запоўнены Браніславам 4-га жніўня 1919 году. Гэтая дата сьведчыць аб тым, што паступаючы на настаўніцкі курс меў ён ужо іншыя намеры, чым праца ў школе. Такім чынам, акрамя агульнай падрыхтоўкі ў галіне беларусаведы, курс даваў Браніславу магчымасьць афармляць на месцы ўсе неабходныя справы зьвязаныя з паступленьнем на ўнівэрсытэт. У апытальніку прадставіў Браніслаў крыху даных аб сваім матэрыяльным становішчы. Між іншым акрэсьліў свае гадавыя расходы на суму 5000 марак, заўважыў, што яго ўласныя сродкі недастатковыя для пакрыцьця гэтых расходаў, выказаў жаданьне атрымаць стыпэндыю і месца ў інтэрнаце.

26 верасьня 1919 г. Браніслаў зложыў фармальнае прашэньне і неўзабаве быў ужо студэнтам. 22 кастрычніка атрымаў індэкс Віленскага ўнівэрсытэту № 00012. Як успамінае мама, меў ён студэнцкую легітымацыю № 6. Такім чынам Браніслаў Туронак быў адным зь першых студэнтаў адноўленага ўнівэрсытэту.

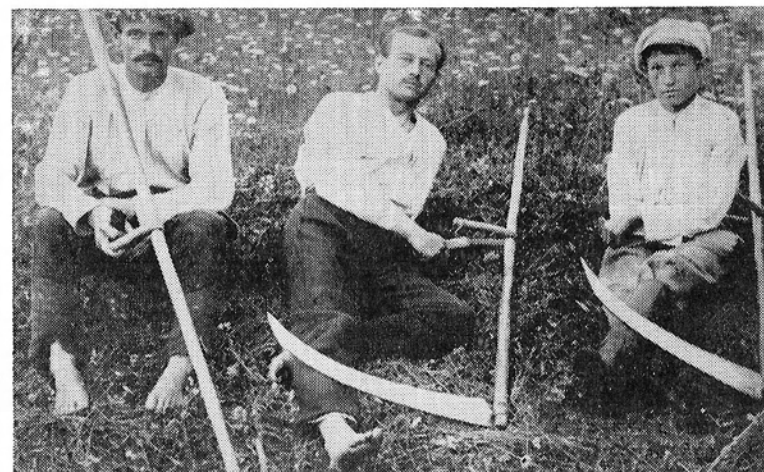
Так пачаліся студэнцкія гады Браніслава. Праходзілі яны ў складаных палітычных умовах. Першы курс студыяў адбываўся ва ўмовах польскай улады (1919/20). У палове ліпеня 1920 году Вільню заняла Чырвоная армія, а ў жніўні места было перададзена Летуве. Пасьля «цуду над Віслаю» (15. 8. 1920), пачаўся новы наступ польскіх войскаў, якія пакуль што Вільні не чапалі. У кастрычніку 1920 г. быў інсцэнізаваны «бунт» Жэлігоўскага, якога войскі занялі Вільню (9. 10. 1920) і абвясьцілі яе сталіцай Сярэдняй Літвы — «дзяржавы», якая складалася з трох паветаў. На пачатку 1920 году была Вільня далучаная да Польшчы.

Усе гэтыя зьмены ня мелі істотнага ўплыву на ход унівэрсытэцкіх заняткаў. Можа толькі восеньню 1920 г. пачаліся яны зь не-

вялікім спазьненьнем. Потым становішча стабілізавалася і Браніслаў вучыўся бязь ніякіх перапынкаў. Поўны курс мэдыцынскага факультэту закончыў летам 1924 году.

Незайздросным было матэрыяльнае становішча студэнта Туронка, якое пасьля сьмерці бацькі ў 1920 годзе значна пагоршылася. Канікулы праводзіў у Янопалі працуючы на гаспадарцы. Ад сям'і атрымоўваў саматканую вопратку і бялізну, харчовыя прадукты (перш за ўсё мяса), крыху грошай. У Вільні займаўся карэпэтыцыямі, паколькі стыпэндыі не атрымоўваў. Стала адчуваў нястачу грошай і эканоміў іх на чым толькі мог, нават на чыгуначных білетах. Аднойчы прыйшоў зь Вільні ў Янопаль пехатой — гэтую адлегласьць (каля 200 км.) «адмахаў» у чатыры дні.

У час вучобы пражываў у прыватных кватэрах за што плаціў

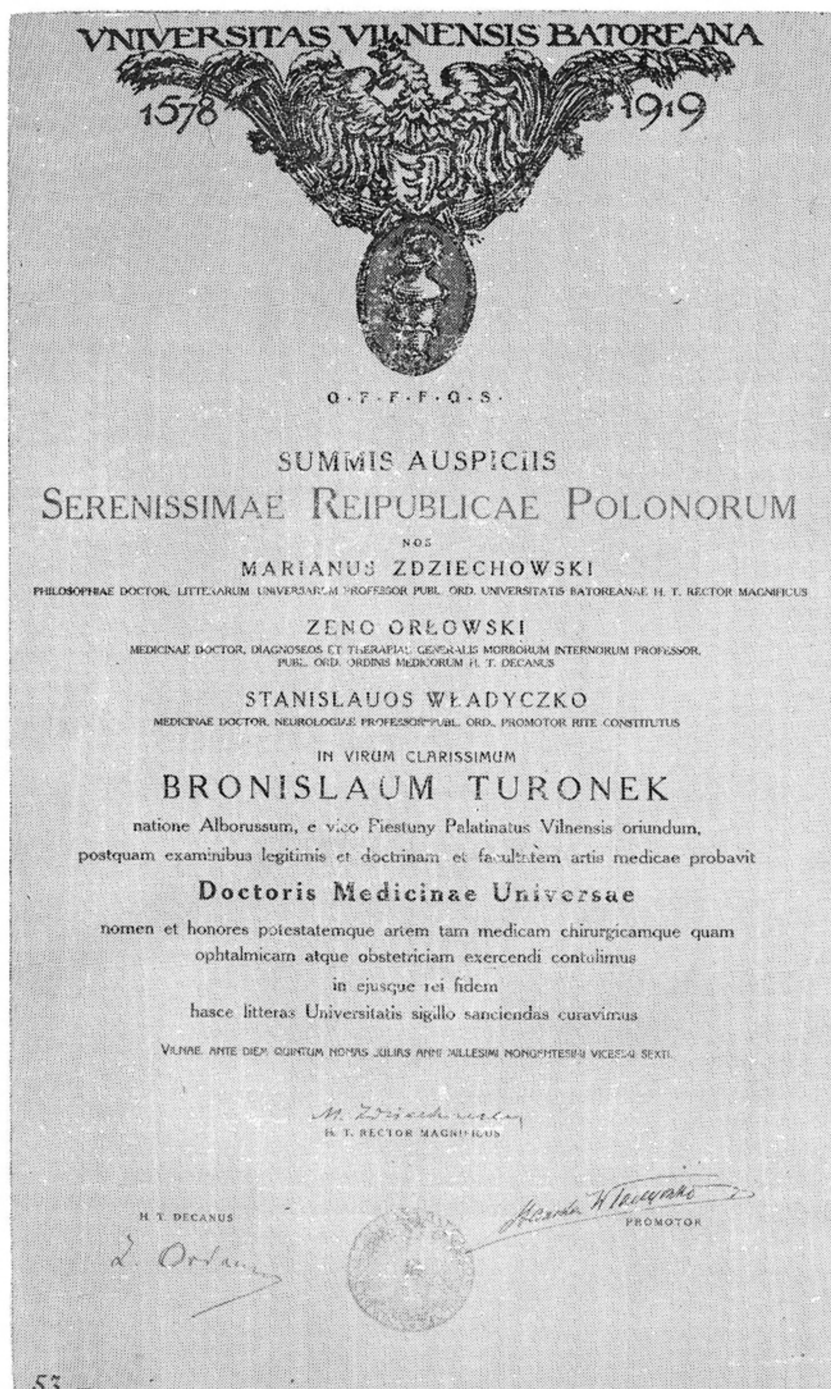


Студэнцкія канікулы Браніслава, 1923 год. Побач браты — Уладзіслаў і Ігнат.

часткова грашыма, а часткова сушонымі баравікамі. Вось некалькі ягоных тагачасных адрасоў: 4 жніўня 1919 г. жыў на Дабрачынным завулку (цяпер Лабдарю) № 2а кв. 7, у кастрычніку 1919 г. — на Набярэжнай вуліцы (цяпер Пожелос) № 12 кв. 6. Будучы на трэйцім курсе, вясной 1922 г. жыў на вуліцы Скапоўка 9, кв. 9, а ў лютым 1924 г. на Львоўскай 12 кв. 2.

Пасьля заканчэньня ўнівэрсытэту і двухгадовай практыкі, Б.

© Інтэрнэт-версія: Kamunikat.org 2011



VNIVERSITAS VILNENSIS BATOREANA

1578 1919

Q · F · F · F · Q · S ·

SUMMIS AUSPICIIS

SERENISSIMAE REIPUBLICAE POLONORUM

NOS

MARIANUS ZDZIECHOWSKI

PHILOSOPHIAE DOCTOR, LITTERARUM UNIVERSARUM PROFESSOR PUBL. ORD. UNIVERSITATIS BATOREANAE H. T. RECTOR MAGNIFICUS

ZENO ORŁOWSKI

MEDICINAE DOCTOR, DIAGNOSEOS ET THERAPIAE GENERALIS MORBORUM INTERNORUM PROFESSOR, PUBL. ORD. ORDINIS MEDICORUM H. T. DECANUS

STANISLAUOS WŁADYCZKO

MEDICINAE DOCTOR, NEUROLOGIAE PROFESSOR PUBL. ORD., PROMOTOR RITE CONSTITUTUS

IN VIRUM CLARISSIMUM

BRONISLAUM TURONEK

natione Alborussum, e vico Piestuny Palatinatus Vilnensis oriundum,

postquam examinibus legitimis et doctrinam et facultatem artis medicae probavit

Doctoris Medicinae Universae

nomen et honores potestatemque artem tam medicam chirurgicamque quam ophtalmicam atque obstetriciam exercendi contulimus

in ejusque rei fidem

hasce litteras Universitatis sigillo sanciendas curavimus

VILNAE, ANTE DIEM QUINTUM NONAS JULIAS ANNI MILLESIMI NONGENTESIMI VICESIMI SEXTI.

M. Zdziechowski

H. T. RECTOR MAGNIFICUS

H. T. DECANUS

Z. Orłowski

PROMOTOR

53.–

Туронак атрымаў урэшце дыплём доктара лекарскіх навукаў. З гэтай нагоды «Сялянская Ніва» зьмясьціла 11 ліпеня 1926 г. наступную інфармацыю:

«У суботу 3 ліпеня с. г. у аўлі калюмновай Віленскага ўнівэрсытэту адбылася прамоцыя на доктара ўсіх лекарскіх навук рэдактара «Крыніцы», а цяперашняга супрацоўніка «Беларускай Крыніцы» Браніслава Туронка».

Пасьлядыплёмны стаж адбываў Браніслаў у «Літоўскай клініцы» на Віленскай вуліцы пад кіраўніцтвам доктара Лігейкі. Афіцыйны дазвол на выконваньне лекарскай практыкі атрымаў 17 мая 1927 г., пасьля чаго ў гэтай-жа клініцы працаваў да вясны 1928 году.

Беларускі Студэнцкі Саюз

Як паведамляў «Наш Шлях» (№ 2-3, красавік - май 1922, с. 25), Беларускі Студэнцкі Саюз (БСС) пры Віленскім унівэрсытэце быў арганізаваны ў сьнежні 1921 г. перад самымі калядамі, а яго нармальная дзейнасьць пачалася ў студзені 1922 году. У гэты час Браніслаў быў на трэйцім курсе мэдыцыны.

Задума стварыць беларускую студэнцкую арганізацыю пры Віленскім унівэрсытэце ўзьнікла крыху раней. Паводле цытаванага «Нашага Шляху» (№ 1, сакавік 1922 г.), яшчэ ў 1920/21 навучальным годзе студэнты беларусы пачалі думаць аб сваёй арганізацыі. Было праведзена некалькі сходаў, на якіх быў апрацаваны статут арганізацыі пад назовам «Гурток Студэнтаў Беларусаў». Аднак атрымалася затрымка з зацьверджаньнем статуту, які да канца гэтага акадэмічнага году ня быў прадстаўлены на паседжаньне ўнівэрсытэцкага сэнату.

Восеньню 1921 г. быў апрацаваны новы статут арганізацыі, якая гэтым разам атрымала новы назоў — «Саюз Студэнтаў Беларусаў». Крыху пазьней быў выбраны Выканаўчы камітэт студэнтаў, заданьнем якога былі стараньні аб зацьверджаньні статуту. Далейшая працэдура адбывалася без цяжкасьцяў і ў сьнежні 1921 году статут быў зацьверджаны ўнівэрсытэцкім сэнатам. У склад першай управы Саюзу, выбранай на арганізацыйным сходзе, уваходзілі студэнтымэдыкі: Антон Абрамовіч (старшыня), Тодар Куніцкі (сакратар), Браніслаў Туронак (скарбнік), С. Малафееў і С. Грынкевіч (сябры ўправы). Пры БСС былі арганізаваныя культурна-асьветная, выдавецкая і навуковая сэкцыі, а таксама бібліятэка-чытальня.

Значную ролю ў заснаваньні і дзейнасьці Беларускага Студэнцкага Саюзу адыграў Браніслаў Туронак, на што паказваюць ягоныя пасьмертныя біяграфіі ў «Хрысьціянскай Думцы» (10. 10. 1938 г.)

© Інтэрнэт-версія: Kamunikat.org 2011

і «Шляху Моладзі» (25. 10. 1938 г.), а таксама ўспаміны ягоных калегаў-мэдыкаў і актыўных дзеячоў БСС — Міколы Марцінчыка і Франьцішка Пяткевіча, дасланыя аўтару 12 верасьня і 3 кастрычніка 1978 году. Ужо ў першыя свае студэнцкія гады ён гуртаваў вакол сябе студэнтаў Віленскага ўнівэрсытэту, зь якіх пасьля арганізаваўся Беларускі Студэнцкі Саюз. Акрамя працы ў яго ўправе, Б. Туронак быў адказным рэдактарам аргану БСС — месячніка «Наш Шлях», якога выпуск пачаўся ў сакавіку 1922 году.

Узьнікае істотнае пытаньне адкуль у небагатых студэнтаў былі сродкі на выдаваньне свайго часапісу? У гэтай сувязі цікавую і важную інфармацыю падае сам «Наш Шлях» (№ 2-3) у выглядзе наступнага сьпісу ахвярадаўцаў (у польскіх марках):

Знамяроўскі — 10000, кс. Гэрмановіч — 5000, кс. Станкевіч — 1000, кс. Жук — 1000, Тарашкевіч — 1000, Луцкевіч — 1000, Латышонак — 1000, Грынкевіч — 1000, Дзімітрыеў — 650, Красінскі — 500, Пяткевіч — 500, Туронак — 200, Абрамовіч — 100, Русецкая — 100 і тры невядомыя асобы — 400. Разам: 23450 м.

З гэтага бачым, што асноўную ролю ў фінансаваньні выпуску «Нашага Шляху» адыгрывалі ахвяраваньні Знамяроўскага — тагачаснага рэдактара хадэцкай «Крыніцы» і ксяндзоў Гэрмановіча, Станкевіча і Жука. Разам складалі яны 17000 польскіх марак, г. зн. амаль 75% усіх ахвяраваньняў. Адсюль няцяжка зразумець, што матэрыяльнай базай «Нашага Шляху» была беларуская хадэцыя, а ідэйна-палітычным дыспанэнтам часопісу быў яе лідар, кс. Адам Станкевіч.

Гэтая акалічнасьць, відаць, абумовіла і тую «значную ролю», якую Туронак іграў у БСС і яго ўправе. Таксама паказвае яна на тое, што ранейшае яго знаёмства з кс. А. Станкевічам набывала ўжо канкрэтны характар і выражалася ў цесным супрацоўніцтве. Усё-ж Б. Туронак ня быў тады, прынамсі фармальна, сябрам БХД, на што паказвае сьведчаньне М. Марцінчыка аб яго беспартыйнасьці.

Факт, што за сьпіной «Нашага Шляху» стаяла БХД, дазваляе меркаваць, што яна і была асноўнай крыніцай інспірацыі арганізатараў Студэнцкага Саюзу. Аб гэтым сьведчыць перш за ўсё агульнанацыянальная і культурна-асьветніцкая плятформа БСС, а таксама яе адмоўныя адносіны да вузкапартыйнай дзейнасьці. «Наша арыентацыя — пісаў «Наш Шлях» у № 2-3, с. 23 — гэта не арыентацыя на Польшчу, Расею, Летуву ці кагось іншага, а на беларускі народ». Дзеля гэтага вясной 1922 г. БСС і яго орган вымушаны былі адбіваць атакі палянафільскай «Краёвай Сувязі» П. Алексюка, а таксама газэты «Беларускі Звон», якую выдаваў Франьцішак Аляхновіч.

На падставе хронікі зьмешчанай у № 2-3 «Нашага Шляху» можна атрымаць пэўнае ўяўленьне аб напрамках працы БСС у вясеньнія месяцы 1922 году. Найбольшую ўвагу ўправы і актыву прыцягала: выдаваньне свайго часопісу, рэпрэзэнтацыя БСС на вонкі, арганізаваньне штотыднёвых публічных лекцыяў, а таксама экскурсыяў і вечароў мастацкае самадзейнасьці.

Між іншым 25 траўня 1922 г. БСС наладзіў у Вільні вечар у сувязі з прыездам сына А. Міцкевіча — Уладзіслава, а 28 траўня — лекцыю кс. А. Станкевіча «Гістарычныя пачаткі Беларусі і яе самабытнасьць». 28 траўня ў залі Беларускага музыкальна-драматычнага гуртка адбылася вечарына з пастаноўкай «Лесу» Караленкі і выступленьнем беларускага хору пад кіраўніцтвам Альбіна Стэповіча. На 4-5 чэрвеня 1922 году плянавалася экскурсія-маёўка ў Трокі («з удзелам старэйшага грамадзянства і калегаў палякоў»).

Значную цікавасьць выклікае наступнае паведамленьне «Нашага Шляху» № 2-3, с. 26): «16 красавіка г. г. была дэлегацыя (кал. Абрамовіч і Петкевіч) ад Саюзу ў начальніка Польскае дзяржавы Я. Пілсудскага. Начальнік Гаспадарства надта цікавіўся працай нашага Саюзу, а асабліва выдавецтвам часопісі, каторую прасіў прысылаць».

Аб гэтай візыце М. Марцінчык напісаў наступнае (ліст да аўтара ад 12. 9. 1978): «Антон Абрамовіч і Франук Пяткевіч у 1923 годзе, паколькі я памятаю (памылка — павінна быць у 1922 г. — Ю. Т.), хадзілі на аўдыенцыю да Ю. Пілсудскага. Аб чым яны гутарылі, я ня ведаю. Яны хадзілі самачынна. Ніхто аб гэтым ня ведаў. І ні перад кім яны не адлічваліся. Гэта былі людзі экстравагантныя — кожны ў сваім стылі і таму зрабілі такую вылазку».

Як бачым, абедзьве інфармацыі супярэчлівыя. Відаць аднак гэтая візыта ня была толькі «вылазкай», калі «Наш Шлях» акрэсьліў яе, як «дэлегацыю ад Саюзу». Таксама мала праўдападобна, што «ніхто аб гэтым ня ведаў», паколькі аб візыце ў Пілсудскага паведамлялася ў друку. Справа цікавая і няясная, а яе разгадка чакае свайго дасьледчыка. Нельга аднак выключыць і такую магчымасьць, што Марцінчык спрабаваў крышку «паправіць» гісторыю, між ін. з увагі на сваю пазьнейшую дзейнасьць у Грамадзе.

З «Нашым Шляхам» супрацоўнічалі Натальля Арсеньнева, Мікола Марцінчык, Зоська Верас, С. Радзіміч, С. Дрыгуновіч, Л. Леўскі, П. А., Франук Маркотны і іншыя. Пад мянушкай Зоська Верас выступала вядомая Людвіка Сівіцкая-Войцікава. Псэўданімам Франук Маркотны або Ф. М. паслугоўваўся Франьцішак Пяткевіч (інфармацыя М. Марцінчыка, 12. 9. 1978), а Б. Туронак, паводле няпэў-

ных вестак, пісаў пад псэўданімам С. Радзіміч.

З пачаткам чэрвеня 1922 году рэдакцыя «Нашага Шляху» перайшла на Віленскую 12. Раней яна зьмяшчалася на вуліцы Біскупскай 12. Вясною 1923 г. часопіс перастаў выходзіць. Ці ўплыла на тое партыйная барацьба ці іншыя прычыны — пакуль што невядома.

Аднак БСС працягваў сваю дзейнасьць. Як паведамляла газэта «Змаганьне» (25. II. 1923), 18 лістапада 1923 г. адбыўся агульны сход студэнтаў беларусаў Віленскага ўнівэрсытэту, які выбраў новую ўправу Студэнцкага Саюзу ў наступным складзе: І. Лабанец (старшыня), А. Зянюк (намесьнік старшыні), Т. Куніцкі (сакратар), Б. Туронак (скарбнік) і М. Марцінчык (сябра ўправы). Адначасова была выбраная рэвізыйная камісія ў якую ўвайшлі: Вера Тарашкевіч, Альбін Стэповіч і П. Трэмбовіч.

На заканчэньне, яшчэ два выказваньні М. Марцінчыка:

«Сьпярша Беларускі Студэнцкі Саюз меў напрамак і думкі, калі можна так сказаць, як і ўсё жыцьцё беларускае, — агульнабеларускі, дбаючы аб грамадзкім, нацыянальным і культурным разьвіцьці беларусаў, дбаў аб разьвіцьці нацыянальнай сьвядомасьці шырокіх пластоў народу, дбаў аб разьвіцьці беларускіх школаў, дабрабыту. Пасьля Студэнцкі Саюз пахіліўся ўправа» (Зь лісту да аўтара, 12 9. 1978).

«Як я паступіў на першы курс мэдыцыны, то ён (Б. Туронак — Ю. Т.) быў на трэйцім курсе мэдыцыны — значыць мы разам вучыліся і разам былі ў Беларускім Студэнцкім Саюзе. Гэта быў чалавек дадатні ў кожным сэньсе: сьвядомы беларус, апалітычны, спакойны, беззаганны сябра, культурны, працавіты. Ён добра вучыўся і, лічыць, кожны дзень быў у памешканьні Студэнцкага Саюзу. Адным словам, калі-б усе людзі былі як с. п. Браніслаў Туронак, то быў-бы рай на зямлі» (зь лісту М. Марцінчыка да Людвікі Войцікавай, якая пераслала мне гэтую цытату 10 чэрвеня 1978 г.).

З рапартаў польскай контрразьведкі

Ніжэй прадстаўлена інфармацыя, зьмешчаная ў выдадзенай у студзені 1928 г. польскім Генэральным Штабам справаздачы «Krutki zarys zagadnienia białoruskiego» (захоўваецца ў Бібліятэцы Варшаўскага ўнівэрсытэту, сыгнатура 324176 сім), была для мяне ашаламляючай і амаль невераґоднай. Усё-ж нельга абыйсьці яе маўчаньнем, паколькі знайшла яна адлюстраваньне ў рапарце славутай «Двойкі» (с. 264-266). Падаем яе зь невялікімі скарачэньнямі ў перакладзе на беларускую мову:

«У лютым 1924 г. паўстаў у Менску Беларускі Рэвалюцыйны Камітэт, у выніку зьезду на якім эсэры аб'ядналіся з камуністамі.

Мэтай Беларускага Рэвалюцыйнага Камітэту было імкненьне арганізаваць узброенае паўстаньне на польскай Беларусі, адарваць ад Польшчы абшары па Буг і Нарву і далучыць іх да Савецкай Беларусі.

Кіруючы цэнтр Беларускага Рэвалюцыйнага Камітэту знайходзіўся ў Менску. У яго склад уваходзілі: Бердрік, Бадунова, Ханункі, Дабаль, Каліноўскі, Кароль, Мамонька, Асьвенцімскі, Пашкевіч (старэйшы), Хмара-Разумовіч, Шолкаў і Трафімаў. Дэлегатамі ад заходняй Беларусі былі: Касцевіч Макар, Козіч, Лагіновіч, Мятла Пётр, Родзевіч, Русак і Жылка.

Арганізацыя змагла пакрыць сеткай сваіх «ячэек» Віленшчыну і Наваградчыну. У Віленскім ваяводзтве асабліва значна яна разьвінулася ў Дунілавіцкім, Дзісьненскім, Ашмянскім, Вілейскім і Валожынскім паветах.

Беларускі Рэвалюцыйны Камітэт стварыў тэрарыстычныя атрады, арганізаваў на тэрыторыі Савецкай Беларусі дывэрсыйна-паўстанчыя банды, якія паводле дырэктыў Менску, нападалі на польскія паграінчныя заставы, маёнткі і г. д. Апрача таго праектавалася ўзрываньне мастоў, нішчэньне чыгункі і г. д.

Апрацоўваючы плян паўстаньня, было падумана і аб афіцэрскіх кадрах. Мелі яны рэкрутавацца зь беларусаў — сяброў Беларускай Вайсковай Камісіі і былой Слуцкай брыгады, афіцэраў Войска Польскага і іншых. На першы кліч, усе гэтыя афіцэры мелі адправіцца ў акрэсьленыя мясцовасьці і абняць камандаваньне над паўстанчымі аддзеламі. Разам з афіцэрамі-беларусамі мела пакінуць Войска Польскае значная колькасьць салдатаў-беларусаў.

Праектаваліся напады з тэрыторыі Літвы, Савецкай Беларусі і нават Латвіі. Апрача таго, беларусы скантактаваліся з украінскімі паўстанчымі атрадамі. Узбраеньне і ваенныя матэрыялы мелі пастаўляцца з СССР і Нямеччыны.

Як было ўстаноўлена, у паўстаньні мелі ўдзельнічаць наступныя афіцэры: Анусевіч, Бендрык, Бернік, Бандарчук, Булыгін, Гаўрыловіч, Андрэй Якубецкі, палкоўнік Езавітаў, Канапелька, Каршун, Корзун, Касцевіч, Машчынскі, Навумовіч, Новікаў, Ян Пашкевіч, Плескачэўскі, Пракаповіч, Міхал Русак, Канстанцін Сак, Сарока, Сыманенка, Шклярэўскі, Сьвятагор-Штэпін і Браніслаў Туронак.

У канцы красавіка 1924 г. арганізацыя была расшыфравана польскімі адміністрацыйнымі ўладамі».

Ці і наколькі гэтая інфармацыя польскай контрразьведкі адпавядала рэчаіснасьці? Як паказваюць пасьляваенныя распрацоўкі беларускіх гісторыкаў, агульнае становішча польскі Генэральны

Штаб ацэньваў даволі правільна. Цяжка затое сказаць што-небудзь пэўнае аб арганізатарах і ўдзельніках праектаванага паўстаньня, а ў іх ліку і пра Бранілава Туронка. Яго сувязі з БХД хіба не стаялі на перашкодзе, тым больш, што палітычны аўтарытэт Савецкай Беларусі дасягаў тады свайго апагея. Праўда, ня служыў Туронак у арміі і афіцэрам ня быў, але ня можна выключыць, што як студэнт пятага курсу мэдыцыны намячаўся арганізатарам санітарнай службы.

Усё гэта, вядома, толькі здагадкі, якія яшчэ аб нічым нясьведчаць. Нельга выключыць і таго, што прозьвішча Туронка ў гэтым афіцэрскім сьпісе знайшлося выпадкова, што нейкі інфарматар «Двойкі» проста перастараўся. Усё-ж, відаць, ня быў ён цалкам «чысты», аб чым можна меркаваць з наступнага даручэньня, якое ў 1924 г. атрымаў пастарунак паліцыі ў Гэрманавічах: «Устанавіць месцапражываньня Браніслава Туронка». Гэтая запіска захоўваецца ў актах судовай справы Туронка ў Цэнтральным Дзяржаўным архіве Летувіскай ССР.

Судовыя справы рэдактара «Крыніцы»

На пятым курсе ўнівэрсытэцкіх студыяў дыяпазон грамадзкай дзейнасьці Браніслава Туронка пашырыўся. Як ужо заўважалася, 18 лістапада 1923 г. увайшоў ён у склад новай управы Беларускага Студэнцкага Саюзу, а некалькі дзён раней быў выбраны сакратарам Беларускага таварыства дапамогі пацярпеўшым ад вайны, якому старшынстваваў кс. А. Станкевіч («Змаганьне», 8. II. 1923).

У сьнежні 1923 г. Б. Туронак стаў адказным рэдактарам «Крыніцы», якім да гэтага часу быў У. Знамяроўскі. Першы нумар «Крыніцы», які быў падпісаны да друку рэдактарам-выдаўцом Б. Туронкам (№ 15), выйшаў 10 сьнежня 1923 году, а апошні № 35 — 23 жніўня 1925 г. Такім чынам у гэтай рэдакцыі працаваў ён 1 год і 8 месяцаў.

«Крыніца» прызначалася ў асноўным для беларусаў-каталікаў. Лічылася яна органам беларускай хадэцыі, аднак рэдакцыя не падкрэсьлівала партыйнасьці сваёй газэты. Замест гэтага ў падзагалоўку падавалася: «Тыднёвая сялянская газэта». Выдавалася з 1917 г. пачаткова ў Петраградзе і ў Менску, а з 1919 г. — у Вільні. Друкавалася лацінкай. Рэдакцыя зьмяшчалася пры вуліцы Завальнай 7. Шырэй гісторыю «Крыніцы» прадставіў А. Станкевіч («Беларускі Хрысьціянскі Рух», Вільня 1939, с. 211-219).

«Крыніца», падобна як усе віленскія беларускія газэты, была мерапрыемствам дэфіцытным і патрабавала грашовае дапамогі. Субсыдыявалася яна часткова беларускім ксяндзамі, якія працавалі ў заходняй Беларусі і часткова — эміграцыйным урадам Ластоўскага ў Коўні (гл. «Круткі зарыс загадненьня бялорускего, с. 167).

Як казала цётка Антаніна, да працы ў «Крыніцы» заангажаваў Браніслава ксёндз Адам Станкевіч. Мама лічыла, што быў ён толькі фармальным «зіцрэдактарам» (рэдактарам для адседкі), які адказваў перад уладамі за зьмест тыднёвіка. Магчыма, за гэтае рэдактарства атрымоўваў Браніслаў крыху грошай, якімі латаў свой студэнцкі бюджэт. Аднак акрамя «зіцрэдактарства» займаўся Б. Туронак і публіцыстыкай, зьмяшчаючы ў «Крыніцы» свае матэрыялы пад псэўданімам «Тамашні».

Аб умовах працы Туронка, як рэдактара «Крыніцы» красамоўна сьведчыць наступны факт: зь ліку 20 нумароў падпісаных ім да друку, польскія ўлады канфіскавалі 9, зь якіх у 1924 годзе — 4 і ў 1925 годзе — 5 (гл. «Беларускі Хрысьціянскі Рух», с. 216). У 1924 годзе быў ён упершыню прыцягнуты да судовай адказнасьці за рэдагаваную газэту. Гэтым разам справа закончылася толькі грашовым штрафам.

У 1925 годзе значна павялічыліся канфлікты паміж «Крыніцай» і ўладамі, якія мелі сур'ёзнае значэньне як для самой газэты, так і для яе рэдактара. Адбываліся яны на фоне змаганьня за беларускую мову ў касьцельных набажэнствах у Жодзішках. Гэнэзіс гэтае справы прадставіў Адам Станкевіч у сваёй кніжцы «Родная мова ў сьвятынях», Вільня 1929, с. 153-162, які перадаецца тут у вялікім скарачэньні:

У 1921 годзе пробашчам парафіі ў Жодзішках быў назначаны кс. Вінцук Гадлеўскі. Пазнаўшы сваю парафію, якая ў вялізарнай большасьці была беларуская, 7 верасьня 1924 г. пачаў ён гаварыць казаньні на беларускай мове. Паводле А. Станкевіча, «сярод народу з казаньняў у роднай мове было задаволеньне неапісанае. Касьцёл заўсёды быў бітком набіты. Былі толькі не здаволены кругі дворскія і ўрадавыя. У выніку гэтага палітычнага нездаволеньня Дэлегат польскага ўраду ў Вільні зьвярнуўся да біскупа Матулевіча, каб спыніць шкодную, як казаў, для Польшчы дзейнасьць кс. В. Гадлеўскага».

Пачалася перапіска паміж кс. Гадлеўскім і бп. Матулевічам у выніку якой біскуп паслаў у Жодзішкі камісію, якая павінна была на месцы дасьледаваць справу. У склад камісіі ўваходзілі тры ксяндзы-палякі. Ня была яна аб'ектыўнай. Адначасова польская паліцыя пачала адпаведную «апрацоўку» ксяндза Гадлеўскага. На працягу 1925 г. быў ён арыштоўваны двойчы: у чэрвені і ў верасьні, а ў сакавіку 1926 г. быў ён прыгавораны да двухгадовага турэмнага зьняволеньня.

У красавіку 1925 г. названая камісія прыбыла ў Жодзішкі для правядзеньня плебісцыту. Гэтую падзею апісаў Б. Туронак у артыкуле «Праўда аб Жодзішках» («Тамашні»), як наступае:

Крыніца, IX год, № 22, 24. 5. 1925 г., 2-4 стар.

Праўда аб Жодзішках [1])

Як чуваць, нашае жодзіснае галасаваньне, адбытае 25. IV. нарабіла многа шуму. Аб ім гаворыцца ня толькі ў Польшчы, але і заграніцай. Усе інтэрэсуюцца прабуджаючымся да новага жыцьця беларускім народам і прыглядаюцца зь вялікай увагай да ўсіх рухаў, якія сьведчаць аб новым жыцьці нашага народу.

Але усе весткі, якія мне давялося чытаць у газэтах, вельмі былі раптоўны, не спраўджаны — і дзеля гэтага мне прыходзіцца узяць за пяро, каб высьвятліць праўду і паказаць на факты, каторыя могуць памагчы ў досьледах гэтай праўды.

Вось-жа, як толькі былі ўведзены ў Жодзішны касьцёл беларускія навукі адразу яны здабылі сабе вялікую папулярнасьць. Людзі ня толькі з сваей парахвіі, але і чужых (часам нават вельмі далёкіх) прыходзілі, каб паслухаць навуку ў роднай мове, або пачуць беларускую рэлігійную песьню.

Навука ў роднай мове і песьні рабілі на нікаторых вялікае ўражаньне — і яны вярнуўшыся да хаты расказвалі аб усім што відзелі і чулі. Пры гэтым казалі: «мы думалі, што з нашай мовай сапраўды нікуды ня можна паказацца, а тымчасам як запяюць песьню ў роднай мове, то так бярэ за сэрца, што аж плакаць хочацца». I сапраўды, нікаторыя плакалі, асабліва пачуўшы песьню «Матачка Божая», або «О мой Божа, веру Табе». Гэтае ўсё рабіла вялікі розгалас па ўсей аколіцы — ўсе сьпяшылі ў Жодзішкі, каб самым пераканацца аб праўдзівасьці казанага і чутага. Дык народу-ж, народу набралася ў касьцёл — проста як на фэст, або якую вялікую ўрачыстасьць!

З другога боку польскай навукі ніхто не хацеў слухаць: ні беларусы, бо яна ім абрыдла, ні «палякі», бо яны разумеючы па беларуску (а праўду кажучы і самі беларусы, толькі прыкідаюцца палякамі) ужо не хацелі слухаць навукі польскае. Затым і аставалася на навуцы польскай асоб ня больш як 20-30. А праўдзівыя палякі, як паны, паліцыя і вучыцялі з рэлігіяй ніколі ня мелі да чыненьня, то іх ня было ні на беларускай, ні на польскай навуцы.

Гэтак не магло доўга цягнуцца, бо трудна-ж было гаварыць да пустых сьцен (на першы дзень Вялікадня гэтага году асталася на

[1]) Артыкул друкаваўся лацінкаю. У гэтым тэксьце захоўваюцца ўсе асаблівасьці мовы, арфаграфіі і пунктуацыі арыгіналу.

польскую навуку толькі адна кабета), дык была вызначана Віленскім Біскупам адумысловая камісія, каторай было даручана дасьледзіць на месцы і аб усім данясьці Біскупу. (Рабіць галасаваньне ці плебісцыт ей даручана не было). Камісія была моцнааднастаронная, бо складалася з адных палякоў і нават замаскаваных эндэкаў, як напр.Сьвірскі дзекан, або пробашч з Данюшава. Але і гэтая камісія перад многімі дзівілася, што справа **беларуская**, а ў камісіі няма ніводнага беларуса, што саўсім пярэчыць галоўным падставам такту і справядлівасьці. Ды нічога не парадзіш — калі на гэтую аднастароннасьць была зьвернута ўвага Віленскага Біскупа, то прадстаўнікі беларусаў атрымалі адказ, што ужо перарабіць ня можна...

Вось-жа гэтая камісія прыехаўшы ў Жодзішкі ўмела ўзялася за работу. Яна была пэўная, што пратэсту ўнутры яе ня будзе — пісаць можна, што хочаць і рабіць так-сама можна што хочаць. Дык назначыла галасаваньне, на цьвінтары перад касьцёлам. Было абвешчана з амбоны, каб людзі ўжо выходзячы з касьцёла дзяліліся так: беларусы каб ішлі ўлева ад касьцельных дзьвярэй, а палякі — управа. Людзі гэтак і зрабілі — і хоць для палякоў была дужа лепшая старана (правая), аднак туды пайшла саўсім невялічкая група людзей. Здаецца галасаваньне ўжо адбылося — і камісіі толькі трэба было выйсьці перад касьцёл і спытацца ў левай старнны, ці яна сапраўды хоча беларускай навукі, а ў правай — ці яна хоча польскай — і справа была-б скончана. Аднак-жа камісія паступіла інакш. Яна на чале з дзеканам урэзалася ў самую беларускую гушчу і ізноў прыказала дзяліцца, але ужо саўсім наадварот: беларусам падацца ўправа, а палякам ўлева. Усякі мог дапусьціць, што пры гэткім новым пераходжаньні магло дайсьці да крыку, пагроз, а мо і чаго большага, бо як ужо пісалася ў «Крыніцы», паны, вучыцялі і шляхта з усей вакругі прыехалі ўваружаныя рэвальвэрамі, выймалі іх і гразілі беларусам. Аднак камісія загадала ізноў пераходзіць...

Калі пры такіх абставінах сапраўды не дайшло да «масакраваньня» і біцьця палякоў, дык у гэтым вялікая заслуга тутэйшага пробашча, каторы ўзьдзяржаў беларусаў ад усялякіх гвалтаў. Бо ўжо пачалі крычаць : «адабраць ад іх рэвальвэры!» ... а калі-б пачалі адбіраць, то мусіць не памагла-б ні паліцыя ні прынесены ею кулямёт... Рэвальвэры і кулямёт падражнілі беларусаў да астатку... З мужчын ніхто не крануўся ні перад кулямётам, ні перад рэвальвэрамі — усе чулі сілу народнай масы... а перад ею ніішто не устаіць.

А што-ж камісія? Камісія заварыўшы кашу пайшла сабе — і напісала, што было беларусаў 60%, а палякоў 40%. На пратэсты дзекан бясстыдна заяўляў, што нічога яму не перашкаджае напісаць

і 100% палякоў! Дык вот якая камісія!..

Але ня ў гэтым уся справа. Галаўнейшае тое, якія скуткі прынясло гэтае галасаваньне? А скуткі для беларусаў вялікія. Беларускі народ можа першы раз у гісторыі апошніх дзён выявіў сваю волю ў касьцельным жыцьці — і выявіў яе так моцна, што водгукі ягонага голасу не даюць спаць публіцыстам з «Дзен. Віль» і ім падобным, (а ўжо гэтая галасьба эндэцкіх газэт можа найлепш сьведчыць аб тым, якая сапраўды была беларуская большасьць пры жодзісным галасаваньні — што там было беларусаў куды болей за 60%!). Пры гэтым народ зразумеў, што мова ў касьцеле залежыць ад яго волі, а не ад волі польскага духавенства — бо аб гэтай волі прыехала ў яго пытацца аж цэлая камісія... Ізноў-жа народ ясна відзеў, хто хоча і хто стаіць нават з аружжам у руках за мову польскую: паны, падпанкі, шляхта, чыноўнікі, вучыцялі, панскія парабкі і панскія падлізы. А працоўны народ увесь як адзін чалавек стаў за сваю родную, бо зразумеў, што ў гэтым яго лепшая доля.

А яшчэ адзін важны вынік з гэтага галасаваньня — разышлася вестка па ўсей Беларусі, а нават заграніцай, як наш народ змагаецца пад кулямётам за свае правы. Гэтая вестка будзіць усіх сыноў Беларускага народу да змаганьня за лепшае жыцьцё, каб змагаючыся за родную **мову** здабыць родную **зямлю і волю.**

Затым-то і змаганьне пашыраецца зь вялікай шпаркасьцю на ўвесь край. Людзі і па другіх парахвіях дзеляцца і арганізуюцца: з аднэй стараны польскія паны і шляхта, а з другой беларускія мужыкі. Хто возьме верх — сказаць лёгка: яго возьме беларуская сярмяжная маса і паставіць свае правы ўсюды: ў касьцеле, ў гміне, у школе і ўва ўсім краі.

Тамашні

Артыкул «Праўда аб Жодзішках» спаткаўся з зацікаўленьнем ня толькі беларускай і польскай прэсы, але і віленскай паліцыі, якая ў траўні 1925 г. правяла вобыск на кватэры Б. Туронка («Беларуская Доля», 1925, № 29). За гэты артыкул, па загаду камісара ўраду на места Вільню, быў канфіскаваны адпаведны нумар «Крыніцы» («Крыніца», 25. 5. 1925). Праз некалькі дзён у справе гэтай канфіскаты Беларускі Пасольскі Клюб злажыў міністру ўнутраных спраў інтэрпэляцыю ў сойм, да якой быў далучаны цытаваны артыкул («Крыніца», 31. 5. 1925). У чэрвені гэтая справа разглядалася Віленскім Акруговым судом, які канфіскату зацьвердзіў. Неўзабаве справай зацікавілася пракуратура. Вось што пісала аб гэтым «Беларуская Крыніца» 20 верасьня 1925 году:

«Доля «Крыніцы» і яе рэдактара. 17 жніўня па загаду сьледавацеля III вокругу места Вільні быў арыштаваны рэдактар «Крыніцы» Б. Туронак і пасаджаны ў вастрог на Лукішках. Аб арышце беларускага рэдактара польскія ўлады нават і не пафатыгаваліся паведаміць ані рэдакцыю, ані каго-колечы зь беларусаў. Праз два тыдні аб Б. Туронку нічога ня было ведама. Толькі пасьля двух тydняў супрацоўнікі рэдакцыі «Крыніца» даведаліся дзе знаходзіцца рэдактар.

Пры арышце Б. Туронку было заяўлена, што ён можа застацца на свабодзе, калі заплаце 500 зл. залогу. Грошай ня было, дык прышлося сесьці ў турму.

З турмы рэдактар «Крыніцы» напісаў да пракурора просьбу аб зьмяншэньні яму залогу. Калі пасол кс. А. Станкевіч, жадаючы дапамагчы рэд. Туронку, зьявіўся ў суд і прасіў яго так-жа аб зьмяншэньні залогу, дык суд залог гэты замест зьменшыць павялічыў да... тысячы злотых.

Жаданыя грошы, дзякуючы добрым людзям, знайшліся і былі ўнесены, а Б. Туронак застаўся да суду на свабодзе. (Адначасова быў ён аддадзены пад нагляд паліцыі, аб чым паведамляла «Хрысьціянская Думка», 10. 10. 1938 — Ю. Т.). За ім лічыцца да дзесяцёх спраў за розныя стацьці ў розных нумарох «Крыніцы» за два апошнія гады.

Але не канец на гэтым. Камісар ураду на места Вільню паведаміў рэдакцыю «Крыніцы», што па загаду пракурора «Крыніца» да разгляду справы спыняецца. Такім чынам, як бачым, найстарэйшая ў Вільні беларуская газэта, пратрываўшы 9 гадоў (два ў Менску і Петраградзе, а 7 у Вільні), скончыла сваё мучаніцкае жыцьцё сьмерцяй ненатуральнай.

Мусім тут адзначыць, што «Крыніца» стойка трывала ў барацьбе за вызваленьне беларускага сярмяжніка і чэсна спаўняла перад ім свой доўг».

Праз некалькі месяцаў справу Б. Туронка разглядаў Віленскі Акруговы суд. Інфармацыю аб гэтым працэсе зьмясьціла некалькі беларускіх газэтаў, між інш. «Беларуская Крыніца» (6. 12. 1925), «Беларуская Ніва» (2. 12. 1925) і «Грамадзкі Голас» (10. 12. 1925). Ніжэй цытуем справаздачу «Беларускай Крыніцы»:

«Суд над рэд. Туронкам. 30 лістапада Віленскі Акружны суд разглядаў 7 спраў рэд. «Крыніцы» Б. Туронка, якога абвінавачвалі паводле арт. 129, 263 і 298 к. к. за розныя стацьці, зьмешчаныя ў «Крыніцы». Бараніў рэдактара адв. Б. Родзевіч. (Памылка — у актах справы падаецца Вацлаў Родзевіч — Ю. Т.).

Сьведкі беларусы пасол Ярэміч, дыр. Астроўскі і іншыя дамагаліся, каб суд прывёў іх да прысягі ў роднай беларускай мове. Суд,

парадзіўшыся ў працягу 15 мінут, дамаганьне сьведкаў адкінуў. Тады сьведкі цалком адмовіліся ад прысягі. Суд на гэта згадзіўся. Тут трэба адзначыць, што разам зь беларускімі інтэлігентамі адмовіліся ад прысягі ў польскай мове так-жа і сьведкі беларускія сяляне.

Суд прысудзіў рэд. Б. Туронка на два месяцы турмы, а «Крыніцу» зачыніў назаўсёды. Рэдактар прысудам нездаволены і падае апэляцыю».

Здаецца, што «Беларуская Крыніца» і іншыя газэты дапусьцілі акрамя імя адваката, яшчэ адну недакладнасьць. Як паказваюць архіўныя акты справы Б. Туронка, быў ён прысуджаны да трохмесячнага турэмнага зьняволеньня з устрыманьнем пакараньня на працяг пяці гадоў. Аб гэтым пазьней пісалі «Сялянская Ніва» (18. 6. 1927) і А. Станкевіч у кніжцы «Беларускі Хрысьціянскі Рух (с. 216). Цікава заўважыць, што ў час судовай расправы, Б. Туронак не выявіў аўтара артыкулу «Праўда аб Жодзішках», якім быў ён сам. Гэтым, магчыма, унікнуў большага пакараньня.

Эпілог справы рэдактара «Крыніцы» адбыўся 26 студзеня 1928 году ў Віленскім Апэляцыйным судзе, які зацьвердзіў ранейшы трохмесячны прысуд вынесены Акруговым судом, з устрыманьнем яго выкананьня на працяг пяці гадоў («Беларуская Крыніца», 6. 2. 1928). Такім чынам, далейшая прэсавая дзейнасьць пагражала-б Б. Туронку аўтаматычна трохмесячнай адседкай на Лукішках.

Паміж Станкевічам і Рагулем

Аднак судовы прыгавор не пазбавіў Бранціслава Туронка ахвоты да далейшай грамадзкай працы. Не зьмянілася і асноўная арыентацыя яго дзейнасьці, якая па ранейшаму апіралася на супрацоўніцтва з БХД і ў прыватнасьці з ксяндзом Адамам Станкевічам. Аб гэтым як цеснымі былі іх сувязі сьведчыць між іншым факт, што ў1926-1927 гадох наймаў ён пакой у доме пры вуліцы Полацкай 4, у якім зьмяшчаўся галоўны «штаб» беларускае хадэцыі.

Быў гэта бурны і вельмі цікавы пэрыяд у палітычным жыцьці заходняе Беларусі, перш за ўсё з увагі на ролю, якую ў ім адыграла Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада. Як вядома, стваралася яна пад непасрэдным кіраўніцтвам КПЗБ, якая вызначала мэты і заданьні Грамады, прыймала актыўны ўдзел у яе рабоце (гл. «Революционный путь компартии Западной Белоруссии», Минск 1966, с. 132). Дадайма, што гэтая работа фінансавалася кампартыяй праз кіраваны Радаславам Астроўскім Беларускі каапэратыўны банк.

На фоне хутка ўзрастаючых у сялянскіх масах уплываў Грамады,

10 лістапада 1925 г. паўстала зь ініцыятывы паслоў Фабіяна Ярэміча і Васіля Рагулі новая партыя — Беларускі Сялянскі Саюз. Як сьведчаць ня толькі савецкія, але і даваенныя польскія крыніцы, (м. інш. «Круткі зарыс. . .», с. 37), Беларускі Сялянскі Саюз быў створаны ў процівагу Грамадзе. Падобна як усе беларускія партыі і арганізацыі,



Каапэратыўна-гандлёвыя курсы арганізаваныя ў сакавіку 1927 г. БІГіК у Вільні.

Сялянскі Саюз дамагаўся надзелу зямлі без выкупу, высоўваў і іншыя радыкальныя патрабаваньні. Апрача таго, стаяў ён на груньце незалежнай Беларусі, чым прынцыпова розьніўся ад Грамады. Прэсавым органам Сялянскага Саюзу была газэта «Сялянская Ніва».

Варта заўважыць, што праграма БСС была амаль аднолькавай з праграмай БХД. Па сутнасьці адзіным адрозьненьнем было тое, што Сялянскі Саюз менш цікавіўся пытаньнямі рэлігіі, высоўваючы на першы плян справы нацыянальныя. Як паведамляў «Круткі зарыс. . .» (с. 37), у канцы студзеня 1926 г. адбыліся перамовы паміж Рагулем і Ярэмічам з аднаго боку і ксяндзом А. Станкевічам з другога, якіх рэзультатам было пагадненьне аб супрацоўніцтве і ўзаемнай падтрымцы БХД і БСС.

24 сакавіка 1926 г. адбыўся ў Вільні ў хадэцкім «штабе» на Полацкай 4 першы зьезд Сялянскага Саюзу з удзелам ксяндза А. Станкевіча, А. Стэповіча, Б. Туронка і іншых. Зьезд выбраў Цэнт-

ральны Камітэт БСС у складзе якога былі: В. Рагуля (старшыня), Ярэміч і Куніцкі (намесьнікі старшыні), Більдзюкевіч (сакратар), Туронак (намесьнік сакратара). Адначасова Туронак, як прадстаўнік Сялянскага Саюзу, увайшоў у склад Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Вільні. Быў яго сябрам да 18 верасьня 1926 г., г. зн. да выступленьня БХД і БСС з гэтага камітэту.

Як паведамляла «Сялянская Ніва» (30. 7. 1927), у выбраны на чарговым зьезьдзе БСС яго Цэнтральны Камітэт увайшлі: Рагуля (старшыня), Ярэміч і Юхнавец (нам. старшыні), Туронак (сакратар), Куніцкі, Більдзюкевіч і Сьвістун. Такім чынам Туронак быў сябрам кіраўніцтва Сялянскага Саюзу прынамсі да лета 1928г. г. зн. практычна да канца існаваньня гэтай партыі.

Узьнікае пытаньне, якія былі тады адносіны Браніслава Туронка да Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі, тым больш, што як паведамляла «Сялянская Ніва» (11. 7. 1926), у той самы час акрамя ўдзелу ў ЦК БСС быў ён яшчэ і супрацоўнікам «Беларускай Крыніцы» — органа БХД? Здаецца, што адказ на гэтае пытаньне выцякае з пагадненьня аб супрацоўніцтве паміж БДХ і БСС, якое ў студзені 1926 г. заключылі лідэры гэтых партыяў. Як паказваюць матэрыялы зьездаў БХД, Туронак ніколі не ўваходзіў у склад яе Цэнтральнага Камітэту, аднак у хадэкаў лічыўся «сваім чалавекам». Можна думаць, што займаючы пост сакратара ЦК БСС, ажыцьцяўляў ён між іншым пастаянную сувязь паміж гэтым партыямі.

Рэзультатам супрацоўніцтва БХД і БСС быў м. інш Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры. БІГіК быў арганізаваны ў Варшаве 26 траўня 1926 г., а праз месяц — 26 чэрвеня адкрыўся яго Віленскі аддзел. На арганізацыйным сходзе аддзелу, які адбыўся на Полацкай 4, выступіў ад імя цэнтральнай управы БІГіК, кс. Адам Станкевіч, які прадставіў мэты і заданьні новай арганізацыі. Была выбраная ўправа аддзелу, у склад якой ўвайшлі кс. А. Станкевіч, В. Багдановіч, адвакат Казлоўскі, Б. Туронак (сакратар) і Ярэміч (скарбнік).

На чарговым сходзе Віленскага аддзелу, які адбыўся 6 лютага 1927 г., Б. Туронак быў выбраны старшынёй яго ўправы. У яе склад увайшлі: Ярэміч (намесьнік старшыні), кс. А. Станкевіч (скарбнік), а таксама Каруза і Дубейкоўскі (сябры).

Віленскім аддзелам БІГіК Б. Туронак кіраваў да вясны 1928 г. гэта зн. да свайго выезду зь Вільні. Таксама ўзначальваў ён, разам зь Янам Васілеўскім і Адамам Більдзюкевічам, Гандлёва-прамысловы банк арганізаваны Беларускім Інстытутам Гаспадаркі і Культуры ў красавіку 1928 г. у Вільні (гл. «Справы Народовосьцёвэ», 1928, № 2, с. 224).

Як пісаў М. Ачарот у беластоцкай «Ніве» (12. 8. 1956), «Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры быў заснаваны з мэтай падтрыманьня і разьвіцьця народнай прамысловасьці, рамяства, тэхнікі, народнага мастацтва, духовай культуры і асьветы, і краёвага земляробства. БІГіК закладаў і вёў прыкладныя гаспадаркі і пасекі, майстэрні земляробчых і пасечных вырабаў, праводзіў меліярацыю, падтрымоўваў вырошчваньне садовых дрэваў, арганізаваў экскурсіі з мэтай пазнаньня земляробства, пчалаводзтва, агародніцтва, малочніцтва, народнай прамысловасьці, тэхнікі, высылаў інструктараў, даваў парады і прафэсыйную дапамогу, як з навуковага так і матэрыяльнага боку, склікаў зьезды сяброў, арганізаваў выстаўкі і конкурсы, праводзіў лекцыі, гутаркі, спрэчкі.

Беларускім Інстытутам Гаспадаркі і Культуры арганізаваліся тэатральныя пастаноўкі, канцэрты, выдаваліся і распаўсюджваліся кніжкі, брашуры, часопісы і ўтрымліваліся чытальні, бібліятэкі, кнігарні, музэі і народныя дамы».

Усе гэтыя мерапрыемствы былі — паводле У. Палуяна — накіраваныя на тое, «каб вырваць працоўных з-пад уплыву КПЗБ і прагрэсыўных нацыянальна-вызваленчых арганізацыяў Заходняй Беларусі» (гл. Беларуская Сав. Энцыклапэд., том 2, с. 240). Словам — хто не з намі той супроць нас. Падобных прыяцеляў меў БІГіК таксама ў лягеры «Цэнтрасаюзу».

У канцы 1927 г. беларускія палітычныя партыі і арганізацыі рыхтаваліся да выбараў у польскі сойм, якія мелі адбыцца на пачатку сакавіка 1928 году. Гэтая падрыхтоўка адбывалася ва ўмовах вострага ўзаемнага змаганьня, якое значна аслабляла і так невялікія іх сілы і ўплывы ў масах. БХД, БСС і іншыя групоўкі стварылі т. зв. Беларускі Аб'яднаны Выбарчы Камітэт, які ішоў на выбары ў рамках Блёку Нацыянальных Меншасьцяў (сьпісак № 18).

На пасяджэньні гэтага камітэту, якое адбылося 28 сьнежня 1928 году, Б. Туронак, як сакратар ЦК БСС і старшыня Віленскага аддзелу БІГіК, быў вылучаны кандыдатам Блёку ад Беластоцкай выбарчай акругі (Беластоцкі, Сакольскі і Ваўкавыскі паветы). Першае месца сярод кандыдатаў гэтае акругі ў сойм займаў варшаўскі жыд, купец Шыя Гесель Фарбштэйн, другое — Туронак і астатнія Грыневіч і Наруш (гл. «Сялянская Ніва», 1. 1. 1928 і «Бел. Крыніца», 9 і 12. 2. 1928).

У час выбараў Блёк Нацыянальных Меншасьцяў атрымаў у Беластоцкай акрузе толькі адзін пасольскі мандат. Згодна з выбарчым рэглямэнтам выпаў ён на долю Фарбштэйна.

© PDF: Kamunikat.org 2011
© Інтэрнэт-версія: Kamunikat.org 2011

Акрамя грамадзка-палітычнай дзейнасьці, у 1926-28 гадох займаўся Б. Туронак таксама папулярызацыяй аховы здароўя. У Вільні і ў сельскіх гуртках БІГіК выступаў з адпаведнымі лекцыямі, крыху пісаў. Адзін яго артыкул «Аб сухотах» быў зьмешчаны ў выдадзеным Беларускім Інстытутам Гаспадаркі і Культуры зборніку «З роднае нівы» (Вільня 1928, с. 49-55). Крыху большая праца — «Гігіена ўзгадаваньня дзіцяці» друкавалася вясной 1928 году ў «Беларускай Крыніцы» (№ 23-31).

У маі 1928 году выпусьціла яе асобнай брашурай выдавецтва «Беларуская Крыніца». Кніжачка налічвала 40 старонак невялікага фармату ды была надрукавана ў друкарні імя Ф. Скарыны (Я. Найдзюк) тыражом 1000 экзэмпляраў. Яе абавязковы экзэмпляр, які быў перасланы аўтарам у Камісарыят ураду на места Вільню, пасьля многіх гадоў трапіў у Нацыянальную Бібліятэку ў Варшаве, у якой захоўваецца і цяпер.

У гэты час зьмянілася асабістае жыцьцё Браніслава Туронка. У 1926/27 г. пазнаёміўся з маладзейшай на 9 гадоў Марыяй Рэшэць, сястрой тагачаснага прафэсара Віленскай духоўнай сэмінарыі кс. Язэпа Рэшэця. Як успамінала мама, у Вільні адбываліся тады беларускія набажэнствы ў касьцеле сьв. Мікалая, дзе паведамлялі аб розных акадэміях, імпрэзах. На адной такой сустрэчы (паводле Язэпа Найдзюка — на Полацкай 4) пазнала Браніслава.

Шлюб адбыўся ў Вільні 31-га студзеня 1928 году ў касьцеле сьвятога Якуба каля Лукішскай плошчы. У студзені 1928 году Браніслаў жыў на вуліцы Якуба Ясінскага I (цяпер Пятро Цьвіркос), г. зн. у раёне парафіі сьв. Якуба.

Вясельле спраўлялі ў новай кватэры мамы на Ліповай 13 (Зьвярынец). Прысутнічалі: з бацькавай сям'і — сястра Антаніна і браты Ян і Віцька, зь сям'і мамы — яе маці Ганна Рэшэць, брат ксёндз Язэп Рэшэць і сястра Лёня з мужам. Акрамя іх былі на вясельлі Ашака і Ян Стэповіч. Ня былі запрошаны бацькавы сябры з БХД, БСС, БІГіК і іншыя. Чаму?

Жаніцьба Браніслава Туронка была пачаткам карэнных пераменаў ягонага жыцьця. У прыватнасьці давялося адмовіцца ад ранейшай актыўнай працы на беларускай ніве. Вясной 1928 г. пакінуў ён Вільню і пасяліўся ў жыдоўска-летувіска-польскім мястэчку Дукшты каля Турмонтаў. Гэтая пастанова, улічваючы ранейшую грамадзкую заангажаванасьць Б. Туронка, выклікае прынамсі зьдзіўленьне. Чаму пакінуў ён Вільню і чаму замяніў яе на небеларускія Дукшты? На ваколіцу, у якой нават пры найбольшым жаданьні, няшмат ужо мог зрабіць для беларускай справы.

Ці быў расчараваны вынікамі сваёй грамадзкай дзейнасьці? Можа і быў, але напэўна ня больш чым іншыя дзеячы, якія ня гледзячы на цяжкасьці, не пакідалі баявой пазыцыі. Можа пацягнула перспэктыва большых зарабаткаў на правінцыі, ці ўплылі нейкія сямейныя акалічнасьці? Цяжка сказаць што-небудзь пэўнае... Урэшце ў жыцьці лічацца толькі факты, а не пажаданьні ці нават пастановы.



Шлюбныя партрэты. Шлюб адбыўся ў Вільні 31 студзеня 1928 г. у касьцеле сьв. Якуба каля Лукішскай плошчы.

5. На пэрыфэрыі руху

У Дукштах бацька пачаткова наняў кватэру ў доме Іцка Арона, якраз на супраць пастарунку паліцыі. Праз некалькі месяцаў, летам 1928 г., прыехала сюды і маці. У 1931 ці 1932 годзе сям'я перасялілася ў дом пры вуліцы Бербецкага № 51 (у 1939-1945 гг. — вуліца Лайсвес № 51), якога ўласьнікам быў доктар вэтэрынарыі Часлаў Доўбар. У 1935 годзе бацька купіў гэты дом прыблізна за 4000 злотых. Стаяў ён на арандаваным пляцы, які належаў да сялян вёсак Гіруцішкі і Канюкі.

Дом быў драўляны, шасьціпакаёвы, зь верандай з фронту і зь сенямі ад панадворку. Два пакоі займалі кабінэт і пачакальня для пацыентаў, а ў астатніх чатырох пакоях і кухні кватэравала сям'я. Акрамя прыватнай практыкі, бацька працаваў у дукштанскай «Касе хворых» і хіба два разы ў тыдзень езьдзіў цягнікам у Турмонты, дзе абслугоўваў тамашні мэдпункт.

На панадворку стаяў хлеў, у якім трымалі карову і адну-дзьве сьвіньні, была таксама вялікая піўніца. Пазьней, у палове 30-ых гадоў, бацька пабудаваў яшчэ лазьню з пустакоў. На даволі вялікім агародзе быў пасаджаны сад, была і сажалка з карасямі (і трытонамі).

Такім чынам былі створаны адпаведныя матэрыяльныя ўмовы для сям'і, якой Бог паслаў трох сыноў. Нарадзіліся:

Юрка — 27. 4. 1929
Андрэй — 24. 2. 1931
Міхась — 20. 3. 1935

Усе сыны прыйшлі на сьвет у віленскай клініцы, аднак былі ахрышчаныя ў Дукштах, у сувязі з чым гэтае мястэчка фармальна лічыцца месцам іх нараджэньня.

Сямейныя кантакты ня былі асабліва частымі, праўдападобна па той прычыне, што і бацькава Дзісьненшчына і матчына Беласточчына знаходзіліся даволі далёка. Наколькі памятаецца, езьдзілі мы адзін год, летам, да адных дзядзькоў і цётак, а другі год — да другіх. Варта заўважыць, што сувязі з бацькавай сям'ёй мелі асаблівы падтэкст. Усе, акрамя Фатуні, яго браты і сёстры лічыліся беднымі, а бацька, які лічыўся найбагацейшым, дапамагаў ім хіба ня толькі ў рамках кампэнсацыі за дапамогу атрыманую ў студэнцкія

гады. Ішлі грошы асабліва на падтрыманьне гаспадаркі Уладзіслава («меў многа дзяцей») і Яна (між іншым на куплю зямлі ў Ідольце), а таксама на адукацыю Віцькі. Здаецца, што ў гэтай справе здаволеных было мала.

Дукштанскія будні значна адрозьніваліся ад віленскіх, поўных напружаньня і самаадданай грамадзкай працы, якой карысьць не вымяралася залатоўкамі. Праўда, і тут бацька шмат працаваў, часта і па начах, калі даводзілася езьдзіць да хворых у вакалічныя вёскі. Праўда таксама, што гэтая ягоная праца мела вялікі гуманітарны сэнс. Усё-ж біяграфіі лекараў, як правіла вымяраюцца іншымі крытэрыямі, чым жыцьцяпісы грамадзкіх дзеячоў.

Стыль дукштанскага жыцьця быў тыпова правінцыянальным. Памятаюцца частыя «гарбаткі», ці ўзаемныя візыты з больш канкрэтным, чым чай, рэпэртуарам. Мясцовы войт Шэйка, Лянцэвічы, Оркіш і Навагонская з Антанова (з брычкай), можа яшчэ хтось — такая была найчасьцей мясцовая кампанія. Здаецца, што ўсе гэтыя сустрэчы адбываліся больш для «забіцьця часу», чым для душы, а нават для інтарэсу.

Нельга сказаць, што пасьля выезду зь Вільні, цалкам спыніўся ўдзел бацькі ў беларускім руху. У палове ліпеня 1928 г. удзельнічаў ён разам з мамай у ўрачыстай сустрэчы ксяндза В. Гадлеўскага пасьля ягонага звальненьня з Макатоўскай турмы. 3 лютага 1929 г. бацька быў выбраны ў склад Цэнтральнай управы Беларускага Інстытуту Гаспадаркі і Культуры ў якасьці намесьніка яе сябра («Беларуская Крыніца», 8. 2. 1929). Потым, на працягу двух наступных гадоў (1930/31 і 1931/32), не спатыкаем ягонага прозьвішча ва ўладах БІГіК.

Як паведамляла «Беларуская Крыніца» (6. 3. 1932), у канцы лютага 1932 г. адбыўся сход Віленскага аддзелу БІГіК, які выбраў Б. Туронка дэлегатам аддзелу ў Раду БІГіК. На гадавым сходзе Рады, які адбыўся 24. 4. 1932 г., быў ён выбраны сябрам Цэнтральнай управы БІГіК («Бел. Кр.», 1. 5. 1932). На гэты самы пост выбіраўся ён яшчэ на 1933/34 год («Бел. Кр.», 14. 5. 1933). У гэтыя гады старшынёй Цэнтральнай управы БІГіК быў кс. В. Гадлеўскі, ягонымі намесьнікамі — А. Клімовіч і Ф. Ярэміч, сакратаром — М. Пецюкевіч, скарбнікам айцец А. Коўш і сябрамі, акрамя Б. Туронка — Я. Пазьняк і Я. Малецкі. Ад вясны 1934 г. бацька больш ужо не выбіраўся ў Цэнтральную ўправу БІГіК. Да рэчы, 4 сьнежня 1936 г. гэтая арганізацыя была зачыненая польскімі ўладамі.

Можна думаць, што гэтыя «выбары» больш за ўсё адлюстроўвалі імкненьне Гадлеўскага не адпускаць бацьку з кругу дзейнасьці БІГіК,

мабілізаваць яго да далейшай працы. Аднак гэтыя спробы выразна рваліся, а яго ўдзел у БІГіК у пэрыяд 1929-1934 быў хіба толькі



У Дукштах — 1936 год.

намінальным. На перашкодзе стаяла пастаяннае пражываньне па-за віленскім асяродзьдзем.

У Дукштах, як падавалася ў пасьмертных біяграфіях, мог ён ужо толькі «трымаць кантакт», мог здалёк цікавіцца рухам. У 30-тыя гады бацька выпісваў «Беларускую Крыніцу», «Шлях Моладзі», «Самапомач», «Калосьсе», «Хрысьціянскую Думку», якіх гадавікі захоўваліся ў скрынях на страсе і да якіх я неаднаразова заглядаў. Там-жа былі калекцыі кніжак пецярбургскіх і віленскіх беларускіх выдавецтваў. Адначасова падтрымоўваў грашамі між інш. «Шлях Моладзі» (гл. яго 13 нумар за 1933 г.), непэрыядычныя выданьні (між інш. зборнікі вершаў М. Машары), дасылаў складчыны на іншыя мэты (між інш. на пабудову помніка Ядвігіну Ш. — гл. «Шлях Моладзі», 1937, № 5). Ня раз заглядалі да бацькі ў Дукшты ксёндз А. Цікота, Я. Малецкі, П. Сергіевіч і іншыя беларусы, якія ехалі зь Вільні на Браслаўшчыну ці наадварот.

Вялікую ўвагу зьвяртаў бацька на ўзгадаваньне дзяцей у беларускім духу, што практычна ажыцьцяўляла мама. Бацькі гаварылі па беларуску між сабою і зь дзецьмі, а таксама патрабавалі, каб і дзеці так між сабою гаварылі. Анак за парогам была вуліца, дзе панавала афіцыйная польшчына. Што тут гаварыць, імпанавала нам малым польская мова (школа, касьцёл, установы, сябры), у выніку чаго пачынаў часам і я перашэптвацца з Андрэем папольску. Калісь пачуў гэта бацька і старэйшы сын атрымаў адпаведнае павучэньне папругай, пасьля чаго такія экспэрымэнты больш не паўтараліся.

У гэтых адносінах істотную ролю іграла агульная хатняя атмасфэра. На сьценах віселі партрэцікі Багушэвіча з вусамі, Купалы і Сваяка, якія я вучыўся пазнаваць будучы яшчэ вельмі малым. Пад вокам мамы вучыўся чытаць і пісаць пабеларуску зь «Першых Зярнятак» Паўловіча. Памятаюцца першыя вершыкі «Я шавец маладзец», «Жылі ў бацькі тры сыны», а таксама песьні, якія бацька сьпяваў і іграў на гітары — «Камар лазьню тапіў», «Чаму-ж мне ня пець», «Конь бяжыць, зямля дрыжыць». Найхутчэй дзеля гэтых узгадаваўчых мэтаў была запрошана з Браслаўшчыны служанка Яня, якая працавала ў нас некалькі гадоў.

На нацыянальным фоне ўзьнік канфлікт паміж бацькам і яго наймаладзейшым братам Віцькам, які закончыўшы Друйскую гімназію (хіба ў 1935 г.), адрокся сваёй беларускай нацыянальнасьці і паступіў у афіцэрскую школу. Тады спыніліся паміж імі адносіны і да сьмерці бацькі Віцька ў нас ня бываў.

А цяпер некалькі бытовых эпізодаў, якія засталіся ў маёй памяці:

* Бацька шмат курыў. Купляў розныя гатункі табаку, сам рабіў мяшанкі і набіваў туткі.

* Любіў зброю. Хацеў мець пісталет, але не атрымаў дазволу

ад старосты. Вядома, прычына была ў нацыянальнасьці. Купляў тады «страшакі», якімі забаўляўся і я. Майстраваў нам пісталеты зь вінтовачнай гільзы — «прапіканы» і вучыў імі паслугоўвацца («мерыць заўсёды вышэй вока!»).

* Калі забівалі кабана, сам рабіў каўбасы. Вэндзілі іх і шынкі и маскаля Юліна. Потым ён іх прывозіў. Павінны былі вісець у кладоўцы пад сходамі на гару хіба некалькі месяцаў.

* Бацька часта хадзіў на возера («Прасьветы») купацца, вядома разам зь сям'ёю. Хіба яшчэ часьцей хадзіў на рыбы ў чым часам удзельнічаў і я. Аднойчы стаялі аж да абеду і нічога не злавілі. Ідучы назад, бацька купіў у жыда вялікага шчупака і прыказаў мне не гаварыць маме, што куплены.

* Найбольш дастаў я ад бацькі «ў скуру» за «акцыю» здабыцьця матэрыялу на пабудову казармаў для майго войска. У выніку гэтай акцыі, накралі мы з недалёкага тартаку шмат дошак, якія схавалі пад нашай вэрандай («Што-ж гэта за войска без казармаў...»). Пасьля «правалу», усё давялося аднесьці ў тартак і яшчэ перапрасіць яго ўладальніка. А гэта было бадай горшае, чым папруга...

Гэтыя эпізоды запісаліся ў памяці 9-гадовага хлопчыка. Толькі мне было гадоў, калі памёр бацька. 15 ці 16 верасьня 1938 году паехаў ён да хворага за возера. Ехаў на маторнай лодцы, прастудзіўся, тры дні была высокая гарачка і ніякай лекарскай дапамогі. Памёр 19 верасьня 1938 году каля 5-ай гадзіны раніцай.

Як гэта сталася, што бацька быў пахаваны не на парафіяльных, «агульных» могілках каля вёскі Канюкі, а на невялічкім магільніку ў Старых Дукштах, які належаў да маёнтку Занаў, доўгі час мне ня было вядома. Нічога ў гэтай справе не магла выясьніць і мама, якая тады была хворая і ў пахаваньні не ўдзельнічала. Аб гэтым расказаў мне ў 1979 годзе ў Варшаве Тамаш Зан: ён сам заняўся пахаваньнем і выбраў месца вечнага супачынку Браніслава Туронка.

Памятаю, што было тады многа народу, шмат вянкоў... З бацькавай сям'і была сястра Фартуня і брат Уладзіслаў. Зь віленскіх сяброў, здаецца, ня было нікога. Магчыма, ніхто іх не паведаміў.

* * *

У 1958 годзе адведаў я бацькаву магілу. Крыж спарахнеў і паваліўся. Паставіў яго і прывязаў дротам да жалезнай агароджы. Другі раз быў на магіле ў 1979 годзе. Усё было пастарому.

І яшчэ. Калі ў ліпені 1979 году шукаў я ў Віленскім унівэрсытэце бацькаву студэнцкую папку, адбылася з служачай яго рукапіснага аддзелу такая вось размова:

Яна: ...А калі памёр?
Я: У 1938 годзе.
Яна: Ой, могуць быць цяжкасьці...
Я: Але памёр на тагачаснай польскай тэрыторыі...
Яна: Ах, як добра! Тады дырэктар хіба дазволіць...

Можна думаць, што Браніслаў Туронак памёр «сваечасова», хоць было яму толькі 42 гады. Праз год прыйшла ў Дукшты Чырвоная армія і многія бацькавы сябры разьвіталіся з родным краем на многія гады, або назаўсёды...

© PDF: Kamunikat.org 2011 © Інтэрнэт-версія: Kamunikat.org 2011

6. Ацэны

Як ужо ведаем, пасьля сьмерці бацькі, 10 кастрычніка 1938 г. віленская «Хрысьціянская Думка» зьмясьціла артыкул ксяндза Адама Станкевіча прысьвечаны жыцьцю і дзейнасьці Браніслава Туронка. Падобны артыкул Язэпа Найдзюка зьявіўся і ў «Шляху Моладзі» (25. 10. 1938). Абодва артыкулы пазытыўна ацэньвалі ягоны жыцьцёвы шлях, падкрэсьлівалі заслугі перад беларускім народам.

Гэтыя ацэнкі выклікалі рэпліку штомесячніка «Беларускі Фронт» — «незалежнага народна-радыкальнага часапісу», які быў органам групоўкі ксяндза Вінцука Гадлеўскага — колішняга старшыні Беларускага Інстытуту Гаспадаркі і Культуры. У склад яго рэдакцыйнай калегіі ўваходзілі Вінцук Гадлеўскі, Лявон Дубейкоўскі, Вацлаў Папуцэвіч і Мікола Шкялёнак. 7 лістапада 1938 г. у гэтым часапісе была зьмешчана наступная нататка:

«**Сьмерць Д-ра Туронка.** У канцы верасьня сёлета памёр у Дукштах, Брасл. пав. др. Браніслаў Туронак. Будучы студэнтам, прыймаў даволі дзейнае ўчасьце ў беларускім нацыянальным і грамадзкім жыцьці, пасьля-ж, здабыўшы дыплём доктара мэдыцыны і становішча, ад бел. працы адыйшоў. Хоць частка беларускай прэсы пасьля сьмерці д-ра Туронка пісала аб ім пахвальныя словы, то справядлівасьць вымагае сьцьвердзіць, што др. Туронак да самай сьмерці аставаўся ў радох бязьдзейнай беларускай інтэлігенцыі. Уважаем, што замест пахвальных гімнаў трэба праўду пісаць ня толькі за жыцьця бязьдзейнага інтэлігента, але і пасьля ягонай сьмерці — на вечны ўспамін жывучым!»

На гэтыя заўвагі «Беларускага Фронту», 20 лістапада 1938 году «Хрысьціянская Думка» адказала як наступае:

De mortibus aut bene aut nihil

...Крыўду зрабіла св. п. др. Б. Туронку адна беларуская газэта, стаўляючы яму закід бяздзейнасьці на беларускай ніве. Тымчасам св. п. др. Б. Туронак ня толькі будучы студэнтам, але і пасьля, працуючы на правінцыі, заўсёды быў з намі ў кантакце, выпісваў беларускія газэты (Хрысьціянская Думка, Шлях Моладзі, Калосьсе, Самапомач), гадаваў дзяцей у беларускім народным духу і падтрымліваў матэрыяльна беларускую прэсу і розныя беларускія імпрэзы.

Праўда, св. п. Др. Б. Туронак не займаўся палітыканствам, але гэта так-жа яму трэба залічыць не на мінус, а на плюс».

Палеміка працягвалася і 7 сьнежня 1938 г. у «Беларускім Фронце» зьявіўся чарговы адказ «Хрысьціянскай Думцы»:

«...Тыя довады, якія Хрысьціянская Думка высоўвае ў абароне дра Туронка (чытаньне беларускае прэсы, гутарка зь дзяцьмі пабеларуску і іншыя) яшчэ не пераконваюць, каб на падставе гэткай «дзейнасьці» лічыць беларускага інтэлігента дзейным. Уважаем, што каб пісаць аб такім інтэлігенце пахвальныя словы, трэба каб ён заслужыў на іх сваёй грамадзкай дзейнасьцяй, якой нажаль др. Туронак пасьля сканчэньня ўнівэрсытэту не праяўляў. Аб гэтым усім ведама. (...) Уважаем, што пісаньне праўды аб нябошчыку мае вялікае маральнае і ўзгадаваўчае значэньне для жывучых!»

На гэта «Хрысьціянская Думка» не адказала больш нічога.

Цікава заўважыць, што пасьля апублікаваньня ў «Беларускім Фроньце» першай нататкі (7. 11. 1938), яго рэдкалегію пакінулі Дубейкоўскі і Шкялёнак, у выніку чаго адзіным рэдактарам часопісу застаўся кс. Гадлеўскі, а студэнт Папуцэвіч значыўся як яго выдавец. На запытаньне аб прычыне гэтага расколу, Язэп Найдзюк адказаў, што Дубейкоўскі і Шкялёнак не згаджаліся з нападкамі «Беларускага Фронту» на дзеячоў БХД (ліст да аўтара ад 21. 11. 1979 г.). Уся гэтая справа ўзьнікла несумненна на фоне палемікі вакол Б. Туронка, паколькі ў лістападзе 1938 г. толькі ён быў прадметам спэцыяльнага зацікаўленьня «Беларускага Фронту».

Хоць гэтая палеміка адбывалася ананімна, няма сумніву, што яе аўтарамі былі Станкевіч і Гадлеўскі. Кожны зь іх меў падставу для сваіх выказваньняў. Ацэнка Станкевіча апіралася на добрае супрацоўніцтва з бацькам у 20-я гады, затое Гадлеўскі, як былы старшыня БІГіК, цяпер асуджваў бясплоднае фігуранцтва бацькі ва ўладах Інстытуту ў 1929-1934 гады. Пры гэтым допускалася недакладнасьць, паколькі — як ведаем — пасьля атрыманьня дыплёму (1926), яго актыўная дзейнасьць працягвалася яшчэ два гады — да выезду зь Вільні. Аднак, вядома, істота справы не ў гэтых двух гадох, а ў выезьдзе бацькі на пастаяннае пражываньне ў Дукшты — на пэрыфэрыю руху.

* * *

Што дасягнуў бацька за сваё жыцьцё? Жыў мала — 42 гады, большую частку якіх прысьвяціў здабыцьцю прафэсыі. Лекарам працаваў толькі 11 гадоў. У гэты час імкнуўся стварыць адпаведныя

ўмовы для сям'і. Былі немалыя здабыткі ў Дукштах, якія аднак у ліпені 1944 году пайшлі з дымам.

Разам зь імі згарэлі ўсе калекцыі кнігаў, часопісаў, альбомы і іншыя паперы. Засталася вельмі скромная друкаваная спадчына.

Людзі, якім нёс дапамогу, праз нейкі час яшчэ ўспаміналі свайго лекара, а пазьней — забыліся.

Урэшце дзеці — хіба найбольшая «інвэстыцыя» і надзея бацькі асіроцелі ў 9, 7, і 3-гадовым узросьце, у сувязі з чым цяжка ацэньваць і рэзультаты ўзгадаваўчых мерапрыемстваў. Старэйшым застаўся даволі абстрактны вобраз і ўспамін бацькі, а наймаладзейшы ня меў і таго.

Няглядзячы на супярэчлівыя ацэнкі, найбольш трывалай спадчынай бацькі аказалася яго грамадзкая дзейнасьць у Беларускім Студэнцкім Саюзе, «Крыніцы», Беларускім Сялянскім Саюзе і Беларускім Інстытуце Гаспадаркі і Культуры. Яе вартасьць можна разглядаць у гістарычным вымярэньні.

Ці гэтыя дасягненьні былі-б большыя, калі-б у 30-ыя гады бацька жыў у Вільні? Думаю, што не. У той, выключна неспрыяльны для Беларусі час, дасягненьняў наогул было мала — і на Усходзе і на Захадзе. Хто ня выехаў зь Вільні сам, таго ў канцы 30-ых гадоў палякі высялялі адміністрацыйным парадкам. Магчыма праяўляецца тут тэндэнцыйнасьць аўтара, якая грунтуецца на эмацыянальным субстраце сына да бацькі. Няхай іншыя судзяць больш аб'ектыўна.

IN THE SAME SERIES:

№ 1. **Натальля Арсеньнева.** Між Берагамі. Выбар паэзіі,
New York - Toronto, 1979. 350 p. + XXXIX

№ 2. **Алесь Салавей.** Нятускная краса. Збор твораў.
New York - Melborne, 1982. 373 p. + XVI

№ 3. **Александра Саковіч.** У Пошуках Праўды. Апавяданьні й аповесьці.
New York - Cleveland, 1986. 245 p.

№ 4. **Міхась Кавыль.** Міжагнёўе. Выбраныя творы.
New York, 1990. 344 p. + XXI